

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

Кваліфікаційна робота магістра

на тему: СПІЛКУВАННЯ В СІМ'Ї ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ
ОСОБИСТОСТІ

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0531
спеціальності 053 – Психологія
Артеменко Дар'я Артурівна
Керівник: к.психол.н., доц. Железнякова Ю.В.
Рецензент: к.психол.н., доц. Грандт В.В.

Запоріжжя – 2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2022 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Артеменко Дар'я Артурівна _____

Тема роботи Спілкування в сім'ї як фактор формування особистості
керівник роботи Железнякова Ю .В. к. психол. н., доцент кафедри психології
затверджені наказом ЗНУ від «20» 07 2022 року № 884-с

2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: здійснити теоретичний аналіз специфіки спілкування; провести теоретичний аналіз формування особистості дитини; здійснити теоретичний аналіз соціалізації дитини в сім'ї; виявити особливості взаємозв'язку між спілкуванням в сім'ї та формуванням особистості.
5. Перелік графічного матеріалу:
6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання прийняв
Вступ	Железнякова Ю.В., доцент		
Розділ 1	Железнякова Ю.В., доцент		
Розділ 2	Железнякова Ю.В., доцент		
Розділ 3	Железнякова Ю.В., доцент		
Висновки	Железнякова Ю.В., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2022 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2022 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-червень 2022 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень-серпень 2022 р.	Виконано
5	Написання висновків	вересень 2022 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2022 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2022 р.	Виконано

Студент _____ Д. А. Артеменко

Керівник роботи _____ Ю. В. Железнякова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О. М. Грєдинарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 74 сторінок, 104 використаних джерела та літератури, 1 додаток.

Об'єкт дослідження – спілкування як соціально-психологічний феномен.

Предмет дослідження – спілкування в сім'ї як фактор формування особистості.

Мета роботи – визначити, науково обґрунтувати і перевірити вплив спілкування в сім'ї на формування особистості. Розглянути особливості соціалізації дитини в сім'ї.

Гіпотеза дослідження: Існує зв'язок між спілкуванням в сім'ї та формуванням особистості. Не існує зв'язку між спілкуванням в сім'ї та формуванням особистості.

У процесі роботи використовувалися методи науково педагогічних досліджень: теоретичні: ретроспективний і системно-структурний аналіз порівняння, узагальнення, класифікація, систематизація, аналітико-синтетичний розгляд літератури, історико-теоретичний аналіз педагогічної, психологічної, соціально-педагогічної літератури, що дало можливість систематизувати теоретичні дані; емпіричні: узагальнення педагогічного та психологічного досвіду, що дали змогу дослідити реальний стан досліджуваної проблеми.

Наукова новизна полягає у розкритті поняття спілкування та характеристики його видів, розкритті поняття особистість закономірності та особливості її розвитку й формування. А також досліджено взаємозв'язок спілкування в сім'ї з формуванням особистості дитини.

Галузь використання: навчально-виховні заклади, позашкільні навчальні заклади для дітей, загальноосвітні школи, тренінги.

ВИХОВАННЯ, ОСОБИСТІТЬ, РОЗВИТОК, СІМ'Я, СОЦІАЛІЗАЦІЯ, СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ, СТИЛІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ.

SUMMARY

Artemenko D. A. Family communication as a factor in the personality formation.

The qualifying work consists of Introduction, 3 Chapters, Conclusion, References (104 items, 97 of foreign origin), 1 appendix on 9 pages. The qualifying work volume is 74 pages long, 86 of them – main text.

The qualification paper provides a theoretical examination of communication and its influence on the formation of a child's personality. The master thesis is composed of 3 chapters, each of them dealing with different aspect communication in the family as a factor in personality formation.

The research object: the communication as a socio-psychological phenomenon.

The research subject: the study is family communication as a factor in personality formation.

The research goal: is to determine, scientifically justify and verify the influence of communication in the family on the formation of personality. Consider the features of the child's socialization in the family.

The research tasks are:

- To analyze the theoretical aspects of the study of specificity communication in the family;
- To analyze the theoretical aspects of the study of factors that affect the formation of the child's personality;
- To analyze the theoretical aspects of research on the impact of communication in the family for personality formation.

Chapter 1 «Theoretical analysis of the specificity of communication in the family» provides theoretical analysis of the of the specifics of communication in the family is given.

In the Chapter 2 «Theoretical analysis of the formation of a child's personality» analysis of the influence of family communication on personality formation and its formation factors.

Chapter 3 «Theoretical analysis of child socialization in the family» characteristics of the features of the child's socialization in the family and analysis of the impact of socialization mechanisms through which the family affects the child.

Key words: education, personality, development, family, socialization, social institute, styles of family education.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СПЕЦИФІКИ СПІЛКУВАННЯ В СІМ'Ї.....	9
1.1. Аналіз наукових підходів до визначення сутності поняття спілкування..	9
1.2. Особливості сімейного спілкування.....	14
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ.....	23
2.1. Чинники формування особистості.....	23
2.2. Аналіз впливу спілкування в сім'ї на формування особистості.....	26
РОЗДІЛ 3 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ В СІМ'Ї...	30
3.1. Характеристики особливостей соціалізації дитини в сім'ї.....	30
3.2. Аналіз впливу механізмів соціалізації через які сім'я впливає на дитину	52
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62
ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Актуальність дослідження. Весь час від раннього дитинства й до дорослого віку головним чинником формування особистості дитини є сім'я. В їх силах сприяти гармонійному чи дисгармонійному формуванню дитячої особистості. Сім'я шляхом спілкування з дитиною створює у неї міжособистісні зв'язки, формування та розвиток особистості. Зростання дитини в стабільному оточенні та теплі є однією з головних передумов здорового розвитку дитини та її формування як особистості.

Вивчення формування та розвитку особистості з психологічного боку стає неможливим якщо не враховувати наявні умови життя дитини, того осередку в якому здійснюється її розвиток особистості. Наукове розуміння особистості стає зрозумілим в момент, коли людина розглядається не як відокремлена частина, а коли вона є ланкою суспільства, тобто з її соціальними зв'язками та міжособистісними комунікаціями. Всі ці складові значною мірою формуються та розкриваються в осередку сім'ї, як в першому місці створення таких зв'язків дитини.

Актуальність дослідження пояснюється тим, що гармонійне формування особистості дитини закладається в сім'ї, і є умовою подальшого розвитку її особистості, а також успішної діяльності в майбутньому яка буде триматися та розвиватися за допомогою цієї першої основи.

Об'єкт дослідження – спілкування як соціально-психологічний феномен.

Предмет дослідження – спілкування в сім'ї як фактор формування особистості.

Мета дослідження – визначити, науково обґрунтувати і перевірити вплив спілкування в сім'ї на формування особистості. Розглянути особливості соціалізації дитини в сім'ї.

Гіпотеза: існує зв'язок між спілкуванням в сім'ї та формуванням особистості. Не існує зв'язку між спілкуванням в сім'ї та формуванням особистості.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні аспекти дослідження специфіки спілкування в сім'ї;
2. Проаналізувати теоретичні аспекти дослідження чинників, що впливають на формування особистості дитини;
3. Проаналізувати теоретичні аспекти дослідження впливу спілкування в сім'ї на формування особистості.

У процесі роботи використовувалися методи науково педагогічних досліджень:

– теоретичні: ретроспективний і системно-структурний аналіз порівняння, узагальнення, класифікація, систематизація, аналітико-синтетичний розгляд літератури, історико-теоретичний аналіз педагогічної, психологічної, соціально-педагогічної літератури, що дало можливість систематизувати теоретичні дані;

– емпіричні: узагальнення педагогічного та психологічного досвіду, що дали змогу дослідити реальний стан досліджуваної проблеми.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розширенні уявлень про особливості впливу на формування особистості дитини в сім'ї. А також в детальному розгляді характеристик, що визначають особливості соціалізації в сім'ї та характері їх впливу на формування особистості дитини.

Практична значущість полягає у тому, що матеріали дослідження можуть використовуватися в розробці методичних рекомендацій, тренінгів, психотерапевтичних методів для вчителів, батьків щодо ефективного та гармонійного формування особистості дитини завдяки спілкуванню в сім'ї. Розроблену в ході написання кваліфікаційної роботи тренінгову програму можна застосовувати при груповому (сімейному) консультуванні.

Сучасне суспільство на соціально-психологічний стан яких впливає ряд негативних чинників все більше потребує здорового та гармонійного формування та розвитку особистості дитини, для емоційної стабільності країни в цілому.

Ставлення до дитини в сім'ї та спілкування, зумовлені як перша та основна система різноманітних факторів впливу на формування та розвиток її особистості – є одними з найважливіших чинників впливу на неї. Особливо важливими у цьому є такі ознаки як прийняття (тепло та любов) яка чітко відображається при міжособистісних зв'язках сім'ї. Для кращого розвитку можуть потребуватися зміни шляхом педагогічного супроводу, тренінгів чи самоосвіти батьків.

Змінюється вектор сімейного стилю спілкування, спрямованого на гармонійне формування та розвиток особистості дитини. Саме середовище має вибудовуватися навколо інтересів дитини та виконувати функцію задоволення цієї базової потреби.

Структура кваліфікаційної роботи магістра. Складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 104 найменувань та додатку на 9 сторінках. Загальний обсяг основного тексту 64 сторінок.

РОЗДІЛ

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СПЕЦИФІКИ СПІЛКУВАННЯ В СІМ'Ї

1.1. Аналіз наукових підходів до визначення сутності поняття спілкування

Спілкування відіграє одну з найважливіших ролей у нашому житті та діяльності. Спілкування це один із видів людської діяльності який допомагає освоюватися та розвиватися. Через чинник спілкування, як одну з основних психологічних категорій людина стає особистістю. Також завдяки спілкуванню ми налагоджуємо взаємодію та виробляємо соціальні норми.

Знання сутності спілкування є основою для реалізації стосунків з іншими, завдяки чому ми формувалися та розвивалися протягом усієї своєї історії. Дослідженням сутності спілкування та його проблемами займаються вже не перше десятиліття такі вчені як Т. С. Яценко, О. П. Сергєєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасєка, І. Д. Пасічник, Т. В. Дуткевич, Л. Г. Терлецька, Ю. Л. Трофімов, Н. В. Пророк.

Зважаючи на складність та місткість самого поняття «спілкування» його тлумачення залежить від тих теоретичних основ які в нього вкладаються [5]. Звертаючись до одного з проведеного аналізу стислого логічного визначення поняття «спілкування» було виявлено декілька підходів щодо його тлумачення які поділяються на інформаційний та діяльнісний.

Звертаючись до різних авторів можна отримати різне трактування поняття «спілкування» слід розглянути їх більш детально для кращого розуміння суті феномену, що буде досліджуватись:

- 1) спілкування – один з різновидів людської діяльності (інтерація – побудова та здійснення спільної стратегії дій);
- 2) спілкування – взаємодія, стосунки між суб'єктами, які мають діалогічний характер;

- 3) спілкування – обмін думками, почуттями, переживаннями (перцепція - сприймання та розуміння людини людиною);
- 4) спілкування – суб'єктна взаємодію і взаємовідношення, у процесі яких здійснюється взаємообмін інформацією та діяльністю;
- 5) спілкування – активність взаємодіючих осіб, у процесі якої, впливаючи одне на одного за допомогою знаків (у тому числі й мовних), вони організують спільну діяльність;
- 6) спілкування – специфічна соціальну форму інформаційного зв'язку (комунікація – обмін інформацією між людьми) [4].

У зв'язку з такою великою кількістю визначення поняття «спілкування» в нашому дослідженні ми будемо спиратися на те поняття, що було утворено нами завдяки їх аналізу. Спілкування – це активний поліфункціональний процес суб'єктної взаємодії і взаємовідношення, що включає в себе інтеракцію, перцепцію та комунікацію задля формування та становлення особистості.

Зважаючи на наведені вище тлумачення поняття «спілкування» слід виділити у спілкуванні три взаємопов'язані сторони, що проявляються в спілкуванні спільно одне з одним, а не відокремлено:

- 1) Комунікацію – це обмін інформацією між тими, хто спілкується.
- 2) Перцепцію – це сприймання партнерами один одного й установлення на основі цього взаєморозуміння.

Інтерацію – це організація взаємодії між тими, хто спілкується, тобто обмін діями [5].

Зважаючи на те, що спілкування є полі функціональним процесом психологи виділяють різні наукові підходи до вирізнення функції спілкування:

- 1) За першою системою основ виділяють:
 - інформаційно-комунікативні (охоплює всі ті процеси, що можуть бути описані як передача-прийом інформації);
 - регуляційно-комунікативні (пов'язано з регуляцією поведінки людини);
 - афективно-комунікативні (стосується емоційної сфери людини).

2) За другою системою основ виділяють:

- організація сумісної діяльності;
- пізнання людьми одне одного;
- формування й розвиток міжособистісних відносин;

3) Також виділяють наступні функції:

- Комунікативну (забезпечує у процесі спілкування взаємозв'язок людей на рівні індивідуальної, групової та суспільної взаємодії)

- Інформаційну (у процесі спілкування накопичується та виражається зміст практичного досвіду, що забезпечує одну сторону інформаційного процесу(прийом і зберігання інформації);

друга сторона цього процесу передбачає передачу інформації від людини до людини);

- Емотивну (прояв емоційного зв'язку індивіда з дійсністю);
- Конативну (управління та корекція взаємних позицій);
- Креативну (людей та формування нових відносин між ними).

4) Характеристика наступних функцій спілкування:

- інструментальна (яка полягає в тому, щоб організувати діяльність шляхом передачі інформації, суттєвої для виконання дії);

- синдикативна (спілкування має на меті укріплення спільності між людьми в рамках певних груп);

- самовираження (передбачає контакт індивідів та їх взаєморозуміння);

- трансляційна (пов'язана з передачею конкретних способів діяльності, оцінних критеріїв і програм) [5].

Також слід розглянути основні види спілкування, які поділяються на декілька видів в залежності від змісту, цілей і засобів спілкування.

1) За змістом:

- матеріальний (обмін предметами та продуктами діяльності),
- когнітивний (обмін значеннями),

- кондиційний (обмін психічними або фізичними станами),
 - мотиваційний (обмін цілями, інтересами, мотивами, потребами),
 - діяльнісний (обмін діями, операціями, уміннями, навичками).
- 2) За цілями:
- біологічне (необхідне для підтримки, збереження й розвитку організму, тобто пов'язане із задоволенням основних органічних потреб).
 - соціальне (має за ціль розширення, укріплення міжособистісних контактів, встановлення й розвиток інтерперсональних відносин, особистісного зростання індивіда. Існує стільки окремих цілей спілкування, скільки можна виділити підвидів біологічних і соціальних потреб).
- 3) За засобами спілкування:
- безпосереднє (природне спілкування, коли суб'єкти взаємодії знаходяться поряд і спілкуються за допомогою мовлення й немовленнєвих засобів);
 - пряме (особистісні контакти людей, які спілкуються, і їх безпосереднє взаємодія у самому акті спілкування);
 - опосередковане (здійснюється в ситуаціях, коли індивіди віддалені один від одного часом чи відстанню);
 - непряме (через посередників, якими можуть виступати інші люди).
- 4) За критеріями мотивації до спілкування:
- бажане (вид спілкування, до якого ми прагнемо, якого бажаємо);
 - небажане (спілкування, якого людина уникає, ухиляється).
- 5) За кількістю людей:
- міжособистісне (спілкування між двома-трьома суб'єктами);
 - особистісно-групове (спілкування між однією людиною і групою);
 - міжгрупове (спілкування між групами).
- 6) За метою:
- ритуальне (має на меті підтримування зв'язків із соціумом, та уявлення про себе як про члена суспільства);

- маніпулятивне (форма міжособистісного спілкування, під час якої вплив маніпулятора на адресата здійснюється таємно для досягнення своїх цілей, намірів);

- гуманістичне спілкування (особистісне спілкування, яке дозволяє задовольнити потребу в розумінні, співчутті, співпереживанні).

Більш детально розглянемо маніпулятивне спілкування. Усього вчені виділили чотири способи маніпулятивного впливу, що відповідають основним ознакам маніпуляції, а саме:

- Таємний характер маніпулятивного впливу забезпечується багатовекторністю впливу:

- відволікання уваги адресата,
- обмеження уваги на необхідному змісті,
- зниження критичності адресата,
- підвищення власної значущості в його очах,
- ізоляція адресата від інших людей і т. д.

- Для здійснення психологічного тиску використовуються:

- перехват ініціативи,
- введення своєї теми, скорочення часу для прийняття рішення, рекламування себе чи натяк на широкі зв'язки та можливості,
- апеляція до присутніх.

- Проникнення до психологічної сфери адресата проходить через:

- дотик до «струн його душі», тобто значущих для нього переживань (через невисокий зріст, хворобу, повноту),

- його гордості за власне походження,
- нетерпимості до якогось типу людей,
- хобі.

- Експлуатація особистісних якостей адресата є імітацією процесу прийняття рішення ним самим [5].

Спілкування будучи однією з основ психологічних категорій включає в себе велику кількість теоретичних основ, що в нього вкладаються. Зважаючи на

багатогранність та велику кількість визначень терміну «спілкування» нами було запропоновано термін який запозичив та вмістив у собі головні риси з термінів, які раніше були озвучені вченими. Також було розглянуто велику кількість наукових підходів щодо вирізнення функцій спілкування в залежності від систем основ, змісту, цілей, засобів спілкування задля кращого розуміння подальшого дослідження.

1.2. Особливості сімейного спілкування

Кожна людина є частиною сімейної системи, а у житті будь якої сім'ї існує спілкування. Основним чином це павутиння спілкування між чоловіком та дружиною, батьками та їх дітьми у повсякденний час. Спілкування в сім'ї є міжособистісним, безпосереднім чи опосередкованим (через відстань), прямим та гуманістичним. Але також воно має й свої певні особливості в залежності від типу та динаміки проведення вільного часу у колі сім'ї.

Спілкування у сім'ї багатогранне та різностороннє. Воно залежить від ставлення членів сім'ї одне до одного, їх взаємодії одне з одним, обміном інформацією, емоційним, психологічним та духовним взаємопорозумінням та емпатії. Головним моментом в спілкуванні в сім'ї є те, що це територія на якій нас сприймають та приймають такими якими ми є, завдяки чому нам не потрібно відгороджуватися та носити соціальні маски та ролі, але все ж таки одна залишається з нами, та яку ми не показуємо нікому.

Зважаючи на те, що сім'я є ланкою суспільства, відносно замкнутою малою групою зі своєю системою соціально-психологічних міжособистісних зв'язків слід їх розглянути більш детально.

Аспекти міжособистісних стосунків сім'ї:

- 1) функціонально-рольові зв'язки (виконання соціально заданих норм поведінки, зразків і ролей, зафіксованих в культурі);
- 2) емоційно-оціночні зв'язки (включають думки, уявлення подружжя про ті чи інші властивості, риси характеру, вчинки одне одного.);

3) особистісно-сміслові відносини (передбачають орієнтування у мотивах і особистісних смислах іншої людини, в ім'я загального благополуччя сім'ї) [3].

Для того щоб проаналізувати процес сімейного спілкування необхідно аналізувати психологічний клімат сім'ї, що проявляється у сукупності психологічних настроїв, станів, ставлення одне до одного. Психологічний клімат може бути як сприятливим та і несприятливим.

Індикаторами сприятливого психологічного клімату в сім'ї виступають:

- доброзичливе ставлення одне до одного;
- вміння брати на себе відповідальність;
- вміння бути самокритичним, а не критичним;
- мати спільні інтереси (чи проявляти повагу до інтересів одне одного);
- мати збіжні цінності, стиль життя, емоційні установки.

За одним із визначних психологів спілкування із значущими людьми є характеротворчим, а зважаючи на це з часом у сім'ї буде спостерігатися збіжність певних рис (доброзичливість, чуйність, скептицизм) але будуть і розбіжності щодо вираженості в більшості випадків домінування у чоловіків та поступливості в жінок. Важливу роль відіграє те, який стиль спілкування сформувався в сім'ї в залежності від їх характерів, звичок, культурного рівня, інтересів і моделі взаємостосунків, яку вони привнесли з сімей батьків. Варто акцентувати увагу на перенесенні моделі з сім'ї батьків до своєї адже через діаметральну протилежність та наголошування важливості та прийнятності саме цієї системи не рідко виникають значні сімейні непорозуміння та конфлікти.

До деструктивного спілкування можуть призводити маніпулятивне спілкування, негативні риси характеру, такі як нервозність, неврівноваженість, замкнутість, постійні сварки й конфліктні ситуації.

Маніпулятивне спілкування в сім'ї дуже часто має місце та проявляється у:

- нав'язуванні почуття провини;
- повторення;
- істерики;
- надмірна емоційність;
- мовчання;
- прихована форма (ігнорування, пасивна агресія, проекції);
- загроза чи шантаж.

Нав'язування почуття провини наприклад коли хтось із сім'ї маючи вільний час пішов на зустріч з друзями чи займався своїм хобі, а інший у цей час займався хатніми справами і в результаті вибухнув звинуваченнями в бік іншого. Це може звучати як: «Ти гуляв/ла і веселився/лася, у той час як на мені всі хатні справи». Ще одним варіантом може бути тиск з боку батьків на почуття провини в дитини, щоб домогтися її підпорядкування, що захотіла йти своїм життєвим шляхом (наприклад обравши не ту спеціальність, що хотіли батьки, чи не того на їх думку партнера). В результаті через постійний тиск з боку маніпулятора на почуття провини той на кого тиснутимуть в кінцевому результаті може стати агресивним через неможливість вибратися з цієї ситуації. Чи спілкування може зовсім перерватися.

Через прийом маніпуляції, такий як, наприклад, повторення під час того як росте дитина з навіюванням їй правильної по міркам її сім'ї системи цінностей, та певної життєвої доріжки в старшому віці вона зможе тільки йти нею і не бачитиме інших варіантів свого життя, вона не знатиме такого поняття як альтернативні варіанти.

Ще одним але не за кількістю використання є варіант маніпуляції у вигляді істерики.

Надмірна емоційність та мовчання теж можуть бути маніпуляцією. Звісно, вираження емоцій невід'ємна частина нашого життя, але зловживання ними для того, щоб повернути ситуацію собі на користь та відновити контроль над дитиною є маніпуляцією. Такі батьки дуже гостро реагують на віддзеркалення їхньої ж поведінки виражаючи агресію по відношенню до

дитини і звинувачуючи її саму у маніпулюванні, хоча сама дитина просто проявила справжні емоції на відміну від батьків. Коли вони все ж таки домоглися від дитини поступок шляхом маніпуляції, то може відбутися два варіанти їх реакції: стають життєрадісними чи бути похмурими через почуття провини від власних маніпуляцій. Маніпулювання такого типу найбільш притаманне батькам у спів залежних стосунках з дитиною. Також їм властиві маніпуляції прихованого типу.

Маніпуляції прихованого типу, такі як: ігнорування, пасивна агресія, проєкції також можуть мати місце в деструктивному спілкуванні в сім'ї. При маніпулюванні дитиною шляхом використання пасивної агресії вони домінують над нею. Частіше такі батьки маніпулюють дитиною несвідомо щиро вірячи в благі заміри на користь дитини. Не маючи та не знаючи іншої моделі спілкування та контролю своєї дитини вони будуть вдаватися до різних маніпулятивних інструментів як у спілкуванні так й за допомогою інших елементів.

Негативні наслідки маніпулювання (для того ким маніпулюють):

- розбалансування (жертва не знає чого вона сама хоче);
- втрата себе як особистості;
- зміна ролі партнерів (при розподілі ролей між чоловіком та дружиною спочатку «дорослий – дорослий», а через постійне маніпулювання «дорослий – дитина» з боку жертви);
- знецінення в стосунках;
- втрата власної гідності;
- втрата адекватної самооцінки;
- формування почуття провини і сорому.

Загроза чи шантаж змушують жертву такої маніпуляції виконувати те до чого її спонукають через страх насильних дій по відношенню до неї у разі невиконання. Або це може бути шантаж направлений на знищення того, що вважається важливим для жертви. Такі типи маніпуляцій розповсюджені в сім'ях де панує насильство (психологічне, емоційне, фізичне, економічне).

У сім'ї де переважає маніпулятивне спілкування є ризик відсутності волі в дитини як в дитинстві так і в дорослому віці, що може призвести до пошуку партнера який буде тим хто направляє через невміння самостійно приймати рішення.

Також батьки в багатодітних сім'ях можуть використовувати маніпуляції в якості змагального процесу, гри в якій хто краще той щось отримає, але не слід забувати, що такий варіант завжди несе в собі як переможця так і того, хто програє, що може наносити шкоду емоційній стабільності дитини.

Також слід розглянути й гармонійне спілкування. Важливими елементами сімейної взаємодії виступають невербальне спілкування (візуальний контакт) та інтимне спілкування. Невербальне спілкування у вигляді візуального контакту зосереджує, та підтверджує зацікавленість на тому з ким у сім'ї більш близькі та довірливі стосунки. Вони допомагають посилити та покращити сімейні стосунки між чоловіком та дружиною, а також з дітьми, які охоче сприймають обійми та поцілунки у якості повідомлення про любов до них. Але не слід забувати й про негативні наслідки невербального спілкування (нахмурені брови, сварливий тон) які перетворюються у деструктивні взаємини, та викликати у дітей розчарування та відчуття відкидання. Невербальне спілкування слугує посиленням сімейного спілкування та підтверджує щире зацікавленість, і висловлення любові.

Позитивні невербальні повідомлення дитині:

- торкнутися до руки;
- використовувати багато зорових контактів;
- бути на одному рівні з дитиною як словесно так і фізично;
- використовувати той самий вираз обличчя та тон голосу, що й дитина;
- використовувати приємний тон голосу, розслаблену позу тіла, вираз обличчя під час розмови з дитиною.

Всі ці позитивні невербальні повідомлення допомагають у взаємодії та вираженні любові до дитини. Завдяки ним дитина розуміє, що намагаються

зрозуміти її почуття, що батьки відкриті і готові слухати, полегшить визначати різницю щодо її незадовільної поведінки, дасть відчуття що не все одно, що вона не самотня та захищена і звісно передасть, що вона важлива.

Інтимне спілкування в нашому випадку позначає духовну близькість, відкритість та прояв свого справжнього внутрішнього світу. Йому сприяють вміння слухати одне одного, моральні якості партнерів, розуміння думок і почуттів, вміння прощати помилки та разом долати розбіжності.

Звісно не всім вдається відкрити себе своєму партнерові та перейти до інтимного спілкування, причини цього наступні:

- небажання відкритися перед партнером ;
- страх бути покинутим/тою;
- страх своїх деструктивних імпульсів;
- страх втрати своєї індивідуальності.

Також негативно впливає на сімейне спілкування та сім'ю в цілому егоїзм та відсутність самокритики і реальної оцінки самого себе.

Звертаючись до однієї з психологинь слід звернути увагу на ознаки, які свідчать про проблеми в сімейному спілкуванні:

- зменшення кількості взаємних звернень один до одного;
- більш коротке спілкування, небагатослівне, нерозгорнуте;
- більше безапеляційних категоричних суджень і інтонацій;
- менше бажання і уміння вислухати свого партнера;
- відбувається зменшення або повністю зникає “контакт очима”;
- незацікавленість в продовженні спілкування;
- зростання негативного ставлення до партнера;
- неввічливість;
- грубість;
- прагнення принизити іншого,
- прояви агресивності по відношенню до іншого.

Повноцінне гармонійне сімейне спілкування має великий вплив на дитину, адже завдяки спілкуванню є одним із факторів формування особистості дитини. Спілкування з малечею несе в собі допомогу в розвитку їх інтелекту, емоцій та волі та необхідне коли дитині немає ще й двох місяців. З перших днів життя слуховий апарат дитини налаштовується на вловлювання звукових коливань. Дитина звертає увагу на мовця, вчиться розрізняти інтонацію голосу, сприймати зміст розмови тощо. З раннього дитинства формуються навички слухання [5]. Важливим для формування дитини також є стиль спілкування у сім'ї між дитиною та батьками, особливо матері з дитиною. Завдяки спілкуванню формуються не тільки емоційно наповнені, але й змістовні зв'язки між матір'ю та дитиною, регулюється соціальна поведінка дитини, здійснюється вплив на напрям думок і дій, освоюються культурні традиції [5]. Їх спілкування з часом стане способом поводження дитини з однолітками, а згодом і в своїй власній сім'ї так як дитина використовує наслідування через вплив батьків на неї. Так в ранньому дитинстві зазвичай просто відтворює зовнішні дії та словесні реакції дорослих, в дошкільному віці – внутрішньо перероблює отримані зразки. Учень молодших класів починає копіювати й переймати особистісні якості дорослих, а в середньому шкільному віці, коли в центрі уваги підлітків з'являються їхні однолітки, наслідування дорослих поступово витісняється взаємонаслідуванням.

Це відіграє для особистості дитини вирішальну роль у привласненні суспільного досвіду. За допомогою наслідування в ранньому та дошкільному віці засвоюються предметні дії, навички самообслуговування, норми поведінки й мови. Це також можна розглядати як механізм соціалізації [5].

Відсутність же спілкування у дитини з батьками або, навіть, одним із них може понизити рівень саморегуляції поведінки, підвищити чутливість щодо звернення до них дорослого, створює труднощі у відносинах з ровесниками, є ускладнення з засвоєнням рольової поведінки в рамках своєї статі.

Невміння спілкуватися здатне зруйнувати сім'ю. Слід не забувати про те, що спілкування це теж праця і слід навчатися здібності спілкування, не використовувати червоні прапори (негативного типу фрази у спілкуванні «я ж казав/ла», «от усі люди...а ти...»), а більше зосереджуватися на позитивних словах і фразах та не забувати про компроміси та стіл переговорів завдяки яким сімейне спілкування та життя в сім'ї буде тільки покращуватись.

Спілкування відіграє одну з найважливіших ролей у нашому житті та діяльності. Спілкування це один із видів людської діяльності який допомагає освоюватися та розвиватися. Через чинник спілкування, як одну з основних психологічних категорій людина стає особистістю. Також завдяки спілкуванню ми налагоджуємо взаємодію та виробляємо соціальні норми.

У зв'язку з великою кількістю визначення поняття «спілкування» в нашому дослідженні ми розробили те поняття, що було утворено нами завдяки їх аналізу. Спілкування – це активний поліфункціональний процес суб'єктної взаємодії і взаємовідношення, що включає в себе інтеракцію, перцепцію та комунікацію задля формування та становлення особистості.

Кожна людина є частиною сімейної системи, а у житті будь якої сім'ї існує спілкування. Основним чином це павутиння спілкування між чоловіком та дружиною, батьками та їх дітьми у повсякденний час. Спілкування в сім'ї є міжособистісним, безпосереднім чи опосередкованим (через відстань), прямим та гуманістичним. Але також воно має й свої певні особливості в залежності від типу та динаміки проведення вільного часу у колі сім'ї.

Отже гармонійне та дисгармонійне ставлення до дитини в сім'ї також має свій вплив. Чим більш гармонійними будуть стосунки у сім'ї тим в більш кращому кліматі буде формуватись та розвиватись особистість дитини. І навпаки чим гірше і дисгармонійне буде ставлення до дитини тим більше шансів, що в дитини можуть виникнути проблеми під час її становлення та у подальшому житті.

Деструктивне спілкування в сім'ї може призвести до відсутності волі в дитини як в дитинстві так і в дорослому віці, що може призвести до пошуку

партнера який буде тим хто направляє через невміння самостійно приймати рішення. Гармонійне ж спілкування слугує посиленням для сім'ї гарних стосунків та підтверджує щире зацікавлення, і висловлення любові. Невміння спілкуватися здатне зруйнувати сім'ю. Слід не забувати про те, що спілкування це теж праця і слід навчатися здібності спілкування.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

2.1. Чинники формування особистості

Саме поняття «особистість» відносять до одного з суперечливіших та складних у визначенні. Навіть на сьогоднішній день не дійшли згоди щодо загальноновизнаного поняття особистості. Звертаючись до різних авторів можна отримати різне трактування поняття «особистість» слід розглянути їх більш детально та в хронологічному порядку для кращого розуміння суті феномену, що досліджується:

Особистість - це те, що зберігає спогади про самого себе і сприймає себе як того самого і раніше, і тепер.

Особистість - ніщо інше, як самодіяльна особа зі своїм психічним складом та індивідуальним ставленням до навколишнього світу.

Особистість – це щось, і вона щось робить, це те, що лежить за конкретними вчинками всередині самого індивідуума.

Особистість - це те, що людина хоче (її потреби), що людина може (її здібності і можливості) і що вона собою являє (її спрямованість, характер і ступінь зрілості).

Особистість - це те, що дозволяє прогнозувати поведінку людини в будь-якій заданій ситуації [6].

Особистість - це суспільний індивід, об'єкт і суб'єкт історичного процесу.

Особистість - цілісне утворення, яке є відносно пізнім продуктом суспільно-історичного й онтогенетичного розвитку людини.

Особистість – людина в міру того, як у неї формуються свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, здатність брати участь у житті суспільства, виконувати соціальні функції [7].

Особистість - це людина як суб'єкт активної діяльності перетворює світ, а отже, носій свідомості та самосвідомості [6].

Зазвичай особистістю вважають людину з її набутими соціальними якостями. Отже до особистісних не відносять особливості людини, які генотипічно чи фізіологічно обумовлені і не залежать від життя у суспільстві, а також психологічні якості людини, які характеризують її пізнавальні процеси чи індивідуальний стиль діяльності, за виключенням тих, які виявляються у суспільстві. Але в той же час сюди відносять властивості, які є стійкими, свідчать про індивідуальність людини та визначають її вчинки.

Зважаючи на все це нам підходить наступне визначення особистості. Особистість – це людина в системі таких психологічних характеристик, які соціально обумовлені, виявляються у суспільних відносинах, є стійкими і визначають моральні вчинки людини [6].

Говорячи про особистість слід звернути увагу на чинники формування особистості. Основними чинниками формування особистості в психосексуальній теорії Фрейда виступають:

- внутрішній
 - біологічні (спадковість, що проявляється в тому, що людині передані основні біологічні ознаки людини)
 - реформування кількості і спрямованості сексуальної енергії;
- зовнішній
 - соціальний (те, що оточує з народження й до смерті – макро-, мезо-, мікросередовище),
 - вплив спілкування з батьками (виховання виступає як головний чинник формування особистості дитини шляхом спілкування з батьками).

Важливість даного підходу визначається тим, що вперше було вказано на значущість періоду дитинства у подальшому розвитку особистості.

Також слід звернути увагу й на те, що в понятті особистість включені такі елементи як соціальний образ який людина показує оточуючим, можна навіть звернутися до того, що це така собі маска. Звертаючись до наших сусідів, що

знаходяться на Сході слід зазначити також і їх погляд на те, що в людини три маски. Те що бачать близькі, та що бачить соціум, та що бачить тільки сама людина. Хочу наголосити, що при формуванні особистості кожна людина безперечно проходить цей шлях коли вона підбирає та залишає собі ці маски в яких буде все життя і формуються вони в більшій мірі починаючи з того самого дитинства шляхом вивчення реакцій найближчих і найвпливовіших на той час для неї людей – батьків.

Згадуючи про особистість слід наголосити й на результатах досліджень які проводив С. Гроф. Він каже про те, що момент народження, перша травма, яку переживає дитина, впливає на подальше формування характеру, а значить й усього нашого життя. В Перинатальних матрицях Грофа зазначається, що в залежності від того успішне чи ні буде проходження стадії пологів це буде накладати певні особливості на особистість людини, а отже й на все те, що та як вона робить. Це ще одна змінна в нашому становленні особистістю – процес народження.

Зважаючи на це новонароджена дитина чи немовля вже має певний досвід та свої характеристики для подальшого формування особистості проходячи стадію за стадією. Так, становлення та формування особистості відбувається шляхом запозичення та засвоєння досвіду та того, що можуть надати оточуючі (суспільство). Вивчаючи певні соціальні ролі (дитина, учень і т.д.) вчиться поводитися відповідно до неї. Негативний вплив на розвиток особистості в такому плані може бути при хронічних захворюваннях чи через вживання шкідливих речовин, що в подальшому може й зовсім призвести до втрати у такої людини особистісних рис.

Але незважаючи на всі дослідження поняття особистості все ще не можна однозначно визначити, що саме є особистістю.

Людина виражає себе як особистість під час цілісної реакції на ситуації, коли вступає у взаємодію з іншими, а також формуючи систему своїх індивідуальних цінностей. Незважаючи на велику кількість варіантів поняття «особистість» до сих пір не визначено загальноприйняте визначення, що

змушує замислюватися над масштабністю та важливістю цього питання. Чинники ж формування особистості людини є внутрішні та зовнішні за теорією Фрейда в якій було наголошено на значущість дитинства для подальшого розвитку особистості.

2.2. Аналіз впливу спілкування в сім'ї на формування особистості

Деякі дослідники відзначають, що найважливіша роль сім'ї полягає в передачі соціального Я. Саме в сім'ї діти мають свій перший досвід стосунків, тому сім'я відіграє дуже важливу роль у соціальному розвитку дітей [25].

Після народження дитини в сім'ї починається процес індивідуального розвитку через навички навчання, цінності та мовні коди, які роблять дитину унікальною, відмінною від усіх інших. Тому сімейний контекст відіграє фундаментальну роль у розвитку особистості дітей та підлітків [25].

Саме завдяки навчанню в сім'ї та вихованню дитини відбувається соціальний і психологічний розвиток дитини [25]. Реальність сімейних взаємодій може допомогти дитині підготуватися до реальності поза сім'єю [25].

Світоглядні переконання та установки дорослих виявляються у їх повсякденних міркуваннях і вчинках. Не випадково ще з часів Аристотеля сім'я визначалася як «зародковий осередок держави», як «елементарна соціальна одиниця». Отриманий в сім'ї досвід закладає основу формування особистості дитини. Як підкреслювала видатна психологиня, «на розвиток особистості підростаючої людини, на формування її характеру сім'я робить вирішальний вплив: саме в ній закладаються основи духовного та морального розвитку людини, які залишаються визначальними протягом усього її життя».

Сім'я виступає найважливішим виховним інститутом та головним джерелом інформації особливо для дитини дошкільного віку формуючи її особистість своїм впливом. Також не слід забувати й про те, що байдужість та не виконання своїх першочергових функцій щодо дитини може призводити до

її затримки чи відставання в розвитку. Зважаючи на все це значення сім'ї для дитини та її становлення особистості важко переоцінити.

Також слід звернутися до пренатальної та перинатальної психології, що звертає увагу на ідею про те, що дитина при народженні вже є особистістю і що це стає все більш загальноприйнятним. Пренатально цей індивід вже унікальний через свій унікальний генотип та тому, що протягом останніх дев'яти місяців він був під впливом його специфічної пренатальної внутрішньоутробної середовища [35]. Вважаю, що це також є важливим елементом на який слід звертати увагу розглядаючи сімейний вплив на дитину та її розвиток.

Не слід забувати й про функції сім'ї. Сім'я соціалізує дітей, надає емоційну та практичну підтримку надає соціальну ідентичність. Виховна функція сім'ї, що направлена на дитину зумовлюється на взаєминах з дітьми та їх вихованні. Зважаючи на це сім'я забезпечує соціалізацію молодого покоління, та їх підготовку до майбутнього життя. Основними елементами у вихованні дитини в сім'ї виступають:

- 1) формування особистості,
- 2) розвиток інтересів та здібностей,
- 3) передача молодшому поколінню соціального досвіду,
- 4) плекати в них морально-етичні знання та способи поведінки,
- 5) забезпечити розумовий, фізичний та естетичний розвиток.

Не менш важливим також виступає виховний вплив старшого покоління на дитину який відбувається та залишається з нею протягом усього життя.

О. І. Бондарчук у курсі лекцій виділив сімейні особливості, що істотно впливають на становлення особистості дитини [1]:

1. Наявність усіх форм життєдіяльності людини, що реалізуються через функції сім'ї. У результаті сім'я формує власний спосіб життя, мікрокультуру, основою якої є цінності й елементи культури суспільства чи окремих його соціальних верств. Таким чином, на думку А. Карлсона, сім'я — це суспільство в мініатюрі, з якого вибудовується соціальна взаємодія загалом.

2. Включеність дитини в сім'ю з дня її народження, формування саме в сім'ї перших уявлень про те, що добре і що погано, що таке добро і зло, коли дитина найбільшою мірою сприймає виховні впливи. Фактично сім'я є першою сполучною ланкою між людиною і суспільством, яка передає від покоління до покоління генетичний код, певні соціальні цінності, що на суб'єктивному рівні є ціннісними орієнтаціями членів сім'ї.

3. Безперервність і тривалість контакту людей різної статі, віку, з різним обсягом життєвого досвіду спричинюються до інтеріоризації дітьми зразків поведінки насамперед батьків і тільки потім — людей поза сім'єю.

4. Переважно емоційний характер зв'язків між членами сім'ї, що базуються на любові і симпатії, створює сприятливу основу для спрацьовування таких неусвідомлюваних дитиною соціально-психологічних механізмів впливу, як наслідування, навіювання, психічне «зараження». При цьому забарвленість емоційних контактів впливає на формування почуття задоволення (незадоволення) собою і оточенням.

Підсумовуючи можна з впевненістю сказати, що сім'я пройшовши крізь століття була й залишається головним фактором впливу на формування особистості починаючи свій вплив ще під час пренатального періоду та залишаючи свій відбиток на все життя.

Особистість формуючись виступає джерелом вищих проявів активності психіки з властивою їй системою психічних якостей завдяки яким внутрішньо обумовлюються організованість та певна стійкість її поведінки відповідно до положення в суспільстві.

Основними чинниками формування особистості в психосексуальній теорії Фрейда виступають: внутрішній та зовнішній. Становлення та формування особистості відбувається шляхом запозичення та засвоєння досвіду та того, що можуть надати оточуючі (суспільство). Вивчаючи певні соціальні ролі (дитина, учень і т.д.) вчиться поводитися відповідно до неї.

Сім'я була та залишається одним з найважливіших виховних інститутів та головним джерелом інформації особливо для дитини дошкільного віку

формує її особистість своїм впливом через те, що є першою ланкою соціалізації для дитини. Сім'я виконує функції соціалізації, надання емоційної та практичної підтримки, надає соціальну ідентичність дитині. Виховна функція сім'ї, що зумовлюється на взаєминах з дітьми та їх вихованні забезпечує ефективний розвиток та їх становлення. Особистість якою стає дитина будучи нею ще до народження розвивається в залежності від впливу навколишніх факторів і вперш за все від сім'ї. Зважаючи на добросовісне виконання своїх функцій сім'я забезпечує соціалізацію молодого покоління, їх підготовку до майбутнього окремого життя.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ В СІМ'Ї

3.1. Характеристики особливостей соціалізації дитини в сім'ї

Знову звертаючись до Бондарчука можна виділити такі характеристики, що визначають особливості соціалізації в сім'ї [1]:

- 1) соціально-демографічну структуру сім'ї
 - а) соціальне становище членів сім'ї,
 - б) професійний статус батьків,
 - в) стать,
 - г) вік,
 - д) кількість членів сім'ї,
 - е) наявність різних поколінь;
- 2) психологічний клімат, емоційну налаштованість сім'ї;
- 3) тривалість і характер спілкування з дітьми;
- 4) загальну і психолого-педагогічну культуру батьків;
- 5) зв'язок сім'ї з іншими спільнотами
 - а) школою,
 - б) родичами;
 - б) матеріально-побутові умови.

Розглянемо ці характеристики більш детально.

Соціально-демографічна структура сім'ї

Соціальне становище членів сім'ї

Як зазначає Ларо батьки з нижчим соціальним статусом, як правило, просять послуху без переговорів, і використовують більше директив і фізичних вторгнень [9] і менше підтримують своїх дітей, ніж батьки з вищим соціальним статусом як зазначають ДеГармо, Форгач та Мартінес [29]. Навпаки, батьки з вищим соціальним статусом, як правило, використовують міркування, а не

директиви як свою стратегію дисципліни як зазначає Ларо [9], а також активно стимулюють своїх дітей когнітивним шляхом просувати процес прийняття рішень, навичок ведення переговорів та виховання зацікавленості [33], і бути більш дбайливими по відношенню до своїх дітей як зазначили Аунола, Ванхатало та Сеті [12].

Блеск Т., Роудс К., Хаас Б., Райт Джей Ди, Райт-молодший припустили, що батьківські цінності є проксимальним механізмом, що пов'язує соціальний статус з практикою виховання [69; 59]. За Герріс, Декович та Янссенс батьки, які цінують самоврядування, як правило, емоційно підтримують зусилля своїх дітей, надаючи позитивні відгуки та інформацію [47], щоб дозволити та заохочувати дослідницьку поведінку як зазначає Люстер [69], щоб майже не обмежувати дитину як вказує Аунола [12], і мати нижчий рівень конфліктів зі своїми дітьми як зазначили Пак, Кім, Чинг та Джу [104]. В результаті діти батьків з більш високим статусом отримують більше когнітивної стимуляції та емоційної підтримки порівняно з дітьми з нижчим соціальним статусом батьків і демонструють більше ініціативи як каже Тадж [100] та вищі рівні академічного успіху як зазначили Фу Ф та Ці С [103]. Крім того, література передбачає, що батьківські цінності опосередковують зв'язок між сімейним соціальним статусом та батьківською практикою більш складним чином, ніж підтримка самоврядування дітей «все чи нічого». Звичайно, бувають випадки або періоди розвитку, коли батьки з більш високим соціальним статусом цінують слухняність своїх дітей, а батьки з нижчим соціальним статусом дозволяють своїм дітям автономію як зазначили Вайнингер Э.Б., Ларо А.[99]. Однак було б краще якби батьки з вищим соціальним статусом і ті батьки, які цінують самоврядування більше, ніж їхні колеги, когнітивніше стимулювали та емоційно підтримували зусилля своїх дітей щодо самостійного або спільного завершення складних заходів.

Також слід звернути свою увагу й на інші дослідження подібного типу, наприклад на застосування соціальних досліджень про які говориться в таких джерелах як Bandy, Andrews, & Moore, 2012; Furstenberg, 2010; Lareau, 2010.

Звертаючись до соціолога Френка Е. Фюрстенберга-молодшого, що каже про те, що «існують степеневі відмінності між соціальними класами» можна наголосити на те, що вони з'являються починаючи ще з пренатального досвіду матері, такому як якість харчування, медичного обслуговування їх самих та немовлят. В результаті, за його словами, «діти входять у світ, нерівним». А після їх народження проблема тільки посилюється.

Фактори, що посилюють соціальну нерівність для дітей:

1) Частіше стикаються з подіями, такими як смерть, погане здоров'я, безробіття, розлучення та злочинна віктимізація. Коли ці негативні події відбуваються, каже Фюрстенберг, «соціальний клас впливає на здатність сім'ї пом'якшити свій удар... Життя просто складніше та жорсткіше внизу». Ці негативні події викликають велику кількість стресу; цей стрес, у свою чергу, змушує дітей відчувати різні проблеми з розвитком.

2) Батьки з низьким доходом набагато рідше читають і регулярно розмовляють зі своїми немовлятами та маленькими дітьми, які таким чином повільніше розвивають когнітивні навички та навички читання; ця проблема, у свою чергу, погіршує їхню успішність у школі, коли вони вступають до початкової школи.

3) Батьки з низьким доходом також менш здатні надавати своїм дітям культурний досвід (наприклад, відвідування музеїв) поза домом, розвивати їх таланти в мистецтві та інших сферах, а також іншим чином брати участь у багатьох позашкільних заходах, важливих для розвитку дитини. Навпаки, багатші батьки дуже зайняті своїми дітьми у цій діяльності у стилі, який соціолог Аннет Ларо називає узгодженим самовдосконаленням. Участь цих дітей у цих заходах дає їм різні життєві навички, які допомагають підвищити їхню успішність у школі, а потім на робочому місці.

4) Діти з низьким доходом ростуть у районах з низьким доходом, де часто не вистачає шкіл та багатоінших проблем, включаючи токсини, такі як свинцева фарба, які погіршують розвиток дитини (це відноситься більше до Америки, в якій це дослідження і проводилося, але слід наголосити, що

віддаленість навчальних закладів в нашій країні також має місце бути, чим далі від центру тим дешевше буде житло. Так само і з забрудненими містами, що також може бути вирішено шляхом більшого заробітку). Навпаки, каже Фюрстенберг, діти з багатших сімей «дуже ймовірно, відвідуватимуть кращі школи і житимуть у найкращих районах» (у нашому випадку частина міста, чи навіть кращих містах).

5) Сім'ї з низьким доходом менш здатні дозволити собі відправити дитину до училищ та університетів, і їм, швидше за все, не вистачає соціальних контактів, які багатші батьки можуть використати, щоб допомогти своїй дитині отримати хорошу роботу після навчання у вищому закладі [45].

Зважаючи на всі ці причини можна зробити висновок, що соціальний клас глибоко визначає те, як діти страждають від зачаття до, навіть, дорослого життя.

Професійний статус батьків

Батьківський робочий статус може викликати батьківський стрес, а більш напружені батьки зазвичай демонструють більш проблемну взаємодію зі своїми дітьми [63].

Крім того, при оцінці відмінностей у соціальному класі, [54] матерів та батьків слід враховувати гендерну перспективу залежно від гендерних ролей. Через гендерну нерівність вплив показників соціально-економічного градієнта на розвиток потомства, ймовірно, буде різним для батьків та матерів [35]. Передбачається, що батьки зазвичай надають матеріальні активи, у той час як матері спираються на їх власні академічні досягнення [35]. Крім того, здається, що освіта грає різні ролі: освіта матері має відношення до академічної успішності в ранньому віці дитини, тоді як чоловіки проводять більше часу на ринку праці, ніж жінки [48].

Хоча батьки з більш високим і нижчим соціальним статусом цінують такі характеристики, як особиста цілісність та щастя, і нададуть великого значення хорошій освіті [58], вони зазвичай різняться за значеннями самонапряму. Кон припустив, що ці відмінності виникають через відмінності у батьківських

професіях, які наказують різні ролі та набори навичок, необхідні людям для виконання своєї роботи. Успішне виконання робіт із вищим соціальним статусом зазвичай потребує певної міри самоврядування та автономії. Особи, які мають нижчі соціальні посади, з більшою ймовірністю будуть успішними, коли зможуть точно дотримуватись правил, встановлених іншими. У результаті професії працівників із вищим соціальним статусом, як правило, сприяють самоврядуванню та ініціативі, тоді як професії працівників із нижчим соціальним статусом, як правило, сприяють явному приєднанню до влади. Таким чином, батьки з більш високим соціальним статусом, як правило, цінують самоврядування у своїх дітей, а батьки з більш низьким соціальним статусом, як правило, цінують відповідність правилам, нав'язаним ззовні [41].

Стать.

Деякі дослідження таких авторів як Диас Р., Нил С., Вачіо А., Мерло Л. Дж, Боуман М., Барнетт Д., показали, що тільки материнська емоційна підтримка, коли вона вводиться одночасно в аналіз з когнітивною стимуляцією, була пов'язана з виконанням завдань дітей та ранніми академічними навичками [30].

Вік.

Необхідно звернутись до статті *Social and Personality Development in Childhood* Роса Томпсона [97]. Взаємодію у відносинах з батьками можна спостерігати починаючи з розвитку ранніх відносин між немовлятами та їх батьками в перший рік. Практично у всіх немовлят, які живуть у нормальних умовах, розвиваються сильні емоційні уподобання до тих, хто за ними дбає. Психологи вважають, що розвиток цих уподобань так само біологічно природний, як і навчання ходити, а не просто побічний продукт харчування або тепла батьків. Швидше, прихильності еволюціонували у людей, тому що вони сприяють мотивації дітей залишатися поряд з тими, хто піклується про них, і, як наслідок, отримувати вигоду з навчання, безпеки, керівництва, тепла, які забезпечують близькі стосунки [23].

Одним з перших і найважливіших є відносини матері та немовляти. Якість якихв подальшому буде впливати на психологічний і соціальний розвиток.

Хоча майже у всіх немовлят розвивається емоційна прихильність до своїх опікунів - батьків, родичів, нянь - їх почуття безпеки в цих уподобаннях варіюється. Немовлята надійно прив'язуються, коли їхні батьки чутливо реагують на них, зміцнюючи впевненість немовлят у тому, що їхні батьки надаватимуть підтримку, коли це необхідно. Немовлята стають невпевненими, коли догляд непослідовний чи зневажливий; вони, як правило, реагують уникаюче, стійко чи дезорганізовано [17].

Це не обов'язково є результатом навмисно поганого виховання дітей, але часто є побічним продуктом обставин. Наприклад, перевантажена роботою одинока мати може виявитися перенапруженою і втомленою наприкінці дня, що дуже ускладнює догляд за дітьми. В інших випадках деякі батьки просто погано емоційно підготовлені, щоб взяти на себе відповідальність за догляд за дитиною.

Для оцінки характеру прихильності дослідники використовують стандартну лабораторну процедуру під назвою «Дивна ситуація», яка включає коротке відділення від опікуна (наприклад, мати) [92].

У даній ситуації опікуну доручено залишити дитину грати одну в кімнаті на короткий час, а потім повернутися та привітати дитину, доки дослідники спостерігають за реакцією дитини. Залежно від рівня прив'язаності дитини він або вона може відхилити батька, чіплятися за батька або просто вітати батька, або, в деяких випадках, реагувати на комбінацію відповідей.

Немовлята можуть бути надійно або невпевнено прив'язані до матері, батька та іншого постійного опікуна і можуть відрізнитися за своєю безпекою з різними людьми. Безпека прихильності є важливим моментом соціального та особистісного розвитку, тому що було виявлено, що у немовлят та маленьких дітей, які надійно прив'язані, розвивається міцніша дружба з однолітками, більш розвинене емоційне розуміння та ранній розвиток совісті, а також більш

позитивна самооцінка порівняно з невпевнено прив'язаними дітьми. Це узгоджується з передумовою теорії прихильності про те, що досвід догляду, що призводить до безпечних або небезпечних уподобань, формує концепції себе маленьких дітей, а також те, що таке люди і як з ними взаємодіяти.

По мірі дорослішання дітей відносини між батьками та дітьми природно змінюються. Діти дошкільного та молодшого шкільного віку більш здатні, мають власні переваги і іноді відмовляються або прагнуть піти на компроміс з очікуваннями батьків. Це може призвести до більшого конфлікту між батьками та дітьми, і те, як конфлікт регулюється батьками, ще більше впливає на якість відносин між батьками та дітьми. В цілому, діти розвивають компетентність і впевненість у собі, коли батьки мають високі (але розумні) очікування щодо поведінки дітей, добре спілкуються з ними, теплі та чуйні та використовують розмову (а не примус) як кращу відповідь на погану поведінку дітей [16].

Кількість членів сім'ї.

Звертаючись до теми про кількість членів сім'ї хочеться згадати про статтю *Families: Influences in Children's Development and Behaviour, From Parents and Teachers' Point of View* Клаудії Родрігеса Секейрі де Фігейредо та Філомени Валадао Діас [26] в якій йде мова про дослідження метою якого є виявлення відмінностей у поведінці дітей із розлученими батьками (або окремими) і одруженими батьками (або живуть разом), на основі сприйняття батьків і вчителів. За результатом Тесту Вілкоксона-Манна-Уїтні щодо поведінки дітей з розлученими батьками залежно від частоти візитів батьків, які покинули дім вони виявили:

1) було виявлено значні відмінності між поведінкою дітей як структурою їхньої сім'ї у двох вимірах: проблеми мислення та правопорушення (діти з розлученими батьками вважаються вчителями такими, що мають більше проблем на рівні мислення та правопорушень, ніж діти з повних сімей);

2) значні відмінності були виявлені у розмірах соціальних проблем, замкнутості, obsesivної поведінки шизоїду та депресії, визначених

розлученими батьками (це підтверджує наявність відмінностей у поведінці дітей з розлученими батьками залежно від наявності братів і сестер);

3) діти, які не мають братів і сестер, ідентифікуються батьками в цих чотирьох вимірах (соціальних проблем, замкнутості, obsесивної поведінки шизоїду та депресії) як такі, що мають більше проблем, ніж ті, у кого є брати і сестри (наявність поруч іншої людини, яка переживає таку ж ситуацію, але яка діє як опора, заспокоюючи та підтримуючи дитину, може мати захисний ефект, який допомагає дитині подолати та адаптуватися до нової сімейної структури);

4) існують значні відмінності в соматичних скаргах між дітьми з розлученими батьками, залежно від частоти візитів батьків, які пішли з дому;

5) діти, які бачать батьків раз на тиждень, визначаються батьками як найбільш проблемні;

6) діти, які перебувають з батьком, який пішов з дому раз на тиждень, виявляють більше проблем з поведінкою, ніж ті, хто приходить кожні два тижні;

7) батьки та вчителі схильні виявляти більше проблем поведінки у дітей з розлучених сімей, ніж у дітей з повних сімей.

Раніше дитиною керували двоє батьків, тепер вона керується лише одним, і ролі та сімейна структура можуть ще більше дезорієнтувати, заплутати та дестабілізувати дитину, що може призвести до проблем з поведінкою [78].

Крім поведінкових проблем, які можуть розвинути у дитини, з можливою відсутністю чоловічої фігури, існує ймовірність розриву в чоловічій моделі гендерної ідентифікації у випадку хлопчиків. Дівчата, на додаток до проблем поведінки, зазначених вище, схильні відчувати себе відкинутими та покинутими. Віддаленість, відсутність батька або погане знайомство з ним може заважати дівчині оцінити свою жіночність і навчитися жіночій поведінці [64].

Наявність різних поколінь.

Відносини між бабусею та дідусем також можуть відрізнятися за статтю - онука, бабусі та дідуса або й того, й іншого. За цілою низкою причин через еволюційну теорію (бабусі по материнській лінії більш впевнені у своєму

біологічному зв'язку зі своїми онуками), соціальної теорії (в якій жінки концептуалізовані, щоб бути більш орієнтованими на сім'ю), теорією обміну (оскільки жінки більше залучені до виховання) дітей, їхні власні діти з більшою ймовірністю залучають їх [95], можливо, що бабусі можуть мати більш високу якість відносин зі своїми онуками, ніж дідусі, і що це може бути особливо актуально для бабусь по материнській лінії [93].

Одним із факторів, пов'язаних з якістю відносин між бабусею та дідусем та онуком, є вік. Тип стосунків, які бабусі та дідусі мають зі своїми онуками, змінюються у міру віку онуків. Для маленьких дітей бабусі і дідусі часто забезпечують безпосередній догляд [25], тоді як серед старших дітей бабуся і дідусь можуть служити довіреною і емоційно підтримує фігурою наставництва [86; 98]. Дослідження показують, що бабусі та дідусі менш задоволені відносинами між бабусею та дідусем, коли онук вступає у підлітковий вік [25]; онуки можуть відчувати те саме, повідомляючи про зниження підтримки з боку бабусь і дідусів і збільшення конфлікту з 4-го по 10-й класи [44]. Відносини між бабусею та дідусем можуть знову змінитися в міру подальшого старіння онуків [28].

Раса також може зіграти роль у відносинах між бабусею та дідусем та онуком. Деякі дослідження показують, що чорношкірі бабусі та дідусі відіграють більш батьківську роль у взаємодії зі своїми онуками, забезпечуючи дисципліну [25], і, як правило, відіграють більш помітну роль у житті своїх онуків [57], ніж білі бабусі та дідусі. У дослідженні 122 старшокласників Хірш, Мікус і Боєргер [53] виявили, що чорношкірі підлітки частіше розмовляють зі своїми бабусею і дідусем про проблеми, з якими вони зіштовхуються зі своїми батьками, ніж білі підлітки.

Вимірювання відносин між бабусею та дідусем та онуком

Сам зв'язок вимірювався різними способами [25]. Шерлін і використовували звіти бабусі і дідуся розробки трьох профілів: компаньйон (зосереджений на приємному взаємодії, але те, щоб бабуся і дідусь не брали він пряму відповідальність за онука); віддалений; і залучений (з бабусею та

дідусем, які беруть на себе роль батьків). Мюллер зазначив [75] також використовуючи звіти бабусі та дідуся, що розвиваються шість категорій: впливові (високі за всіма вимірами); підтримуючі (тісні відносини, але дисциплінарної ролі); орієнтовані авторитет (з високим змістом дисципліни); пасивні (у більшості випадків і ніякої дисципліни); та відокремлені (низькі за всіма показниками).

Відносини між бабусею та дідусем та онуком та благополуччя дитини

Відносно небагато досліджень безпосередньо пов'язують відносини між бабусею та дідусем та онуком з показниками добробуту дитини. Бабусі та дідусі можуть безпосередньо впливати на онуків через їх взаємодію з ними. Наприклад, якщо онуки контактують зі своїми бабусею та дідусем, довіряють їм чи близькі до них, бабусі та дідусі можуть надавати переваги, виступаючи як зразки для наслідування та обговорюючи відповідну поведінку, заохочуючи академічний чи інший успіх, допомагаючи з домашнім завданням або надаючи поради та емоційну підтримку. Очікується, що в цілому участь бабусь і дідусів вплине на дітей, хоча існує ймовірність того, що в деяких випадках бабусі та дідусі можуть негативно впливати на свою поведінку або поради.

Є також кілька шляхів, якими участь бабусь і дідусів може вплинути на молодь. Бабусі та дідусі можуть впливати на молодь, впливаючи на поведінку батьків. Якщо бабусі та дідусі надають консультації та емоційну підтримку батькам, це може призвести до зниження батьківського стресу або покращення емоційного здоров'я батьків, що зрештою може призвести до позитивних результатів для молоді. Крім того, [27] модель закриття між поколіннями передбачає, що залучені бабусі та дідусі можуть працювати з батьком для забезпечення дотримання послідовних норм та моніторингу діяльності дітей. З іншого боку, можливо, що бабусі та дідусі можуть посилити стрес у сім'ях, якщо їх участю вони будуть втручатися чи підривати батьківську поведінку батьків. Нарешті, самі онуки можуть взаємно впливати на бабусь і дідусів, надаючи емоційну чи іншу допомогу.

Інші дослідження вивчають, як участь бабусі та дідуся взаємодіє з поведінкою батьків та іншими характеристиками, що впливають на дітей. Барнетт М., Скарамелла Л., Неппл Т., Онтай Л., Конгер Р. [13] виявляють, що у вибірці 3- та 4-річних участь бабусь та дідусів (на основі звітів про матерів) зменшує згубний вплив на дітей негативної реактивності та суворого виховання матерів. Сильверстайн М., Руис С. [87] з даними другої та третьої хвиль NSFH показують, що, коли згуртованість між бабусею та дідусем була високою, депресія матерів не була пов'язана з депресією молодих людей, припускаючи, що бабусі та дідусі можуть, за словами авторів, «буферувати передачу депресії між поколіннями» [87].

Звертаючись до статті *The Role of Grandparents in the Lives of Youth* Rachel Dunifon and Ashish Bajracharya [31] в якій досліджувалися наслідки відносин між бабусею та дідусем для молоді було зроблено наступні висновки:

- 1) діти молодшого віку мають більш високу якість стосунків між бабусею та дідусем, ніж інша молодь;
- 2) проживання більш ніж за 100 миль від найближчих бабусі та дідуся пов'язане зі зниженням якості відносин між бабусею та дідусем;
- 3) власні міцні стосунки батьків з бабусею та дідусем дитини можуть подолати бар'єр фізичної дистанції та допомогти встановити міцні стосунки між бабусею та дідусем та онуком [31].

Також слід звернутися до статті *Living with a grandparent and parent in early childhood: associations with school readiness and differences by demographic characteristics* Наташі В. Пилькаускас [77] в якій досліджувалося співжиття всього спектру дітей у сім'ях трьох поколінь і шкільної готовності.

Це дослідження було першим в якому вивчаються зв'язки між спільним проживанням трьох поколінь у ранньому дитинстві за допомогою національно репрезентативної вибірки та вивчаються відмінності в асоціаціях за кількома модеруючими характеристиками. Завдяки цьому вони прийшли до наступного що в цілому зв'язки між основними сторонами трьох поколінь і шкільної готовності пом'якшуються расою/етнічною приналежністю і народженням і що

напрямок асоціації (позитивний або негативний) може змінюватися в залежності від цих груп. Також зазначається, що материнський вік, безплідність і статус можуть бути найважливішими модераторами зв'язку між загальною та шкільною готовністю, незважаючи на більшу різницю в розповсюдженості домашніх господарств з трьома поколіннями за цими демографічними характеристиками.

Психологічний клімат, та емоційна налаштованість сім'ї.

Дослідження в цій статті *The Role of the Family's Emotional Climate in the Links between Parent-Adolescent Communication and Adolescent Psychosocial Functioning* Sabina Kapetanovic, Therése Skoog [61] було розроблено для розширення батьківської літератури шляхом перевірки помірної ролі емоційного клімату сім'ї завдяки чому ми можемо більш детально розглянути психологічний клімат та емоційну налаштованість сім'ї.

Взаємодія між батьками та їх дітьми здійснюється завдяки емоційному клімату сім'ї. Батьки та діти взаємно впливають один на одного своєю поведінкою, ставленням та цілями, створюючи основу емоційного клімату в сім'ях, де батьки та їхні діти взаємодіють [91]. Сприйняття дітьми емоційного клімату сім'ї формує сенс дітей для спілкування з батьками. Наприклад, підлітки інтерпретують загальний афективний тон взаємодій між батьками та підлітками, що, у свою чергу, впливає на те, як вони інтерпретують іншу батьківську поведінку, а також на те, як вони вважають за краще поводитися. Це дослідження розширює наше розуміння ролі емоційного клімату сім'ї - з погляду підлітка - для поздовжніх зв'язків між зусиллями спілкування батьків (тобто батьківський поведінковий контроль і вимоги), зусиллями спілкування з підлітками і психосоціальним функціонуванням підлітків та їх емоцій.

Спілкування між батьками та підлітками є ключовим аспектом відносин між батьками та підлітками та, як правило, захищає психологічне функціонування підлітків [91]. Виявилось, що зусилля зі спілкуванням з батьками (тобто підбурювання та поведінковий контроль) передбачали проблеми екстерналізації підлітка (тобто проблеми з поведінкою та

правопорушення), тому батьківські вимоги були пов'язані з нижчим рівнем проблем з поведінкою та правопорушністю. З часом, у зв'язку з цим були пом'якшені рівні емоційного клімату сім'ї. Підлітки мають конкретне уявлення про те, як їхні батьки змушують їх почувати і яке відношення їхні батьки до них мають, яке зрештою складає підліткове сприйняття емоційного клімату сім'ї. Залежно від якості такого сімейного контексту підлітки можуть бути більш-менш відкриті для соціалізації батьків. Зокрема, у контексті позитивного емоційного клімату сім'ї запитання батьків виявилися захистом від зовнішніх проблем підлітка. Навпаки, батьківські вимоги не показали жодних захисних ефектів на проблеми екстерналізації підлітків у контексті негативного емоційного клімату сім'ї. Ці результати корисні для розуміння кількох суперечливих висновків у літературі, що стосуються зв'язків між батьківськими вимогами і психосоціальними наслідками для підлітків, де деякі дослідження вказують на захисні ефекти [66], а інші дослідження показують незначні [18] або навіть негативні [52]. Те, як підлітки сприймають і осмислюють загальний емоційний клімат в сім'ї, здається важливим для впливу, яким батьки можуть вплинути на підліткові результати. Таким чином, можливо, що в контексті позитивного емоційного клімату сім'ї підлітки сприймають питання своїх батьків про їхнє місцезнаходження як ознаки кохання та турботи [22]. У контексті поганого емоційного клімату сім'ї ті ж практики можуть сприйматися як нав'язливі [83] і, отже, несприятливо впливати на психологічне функціонування підлітка.

Крім того, позитивний зв'язок між батьківським поведінковим контролем та підлітковою злочинністю був виявлений лише в сім'ях з поганим емоційним кліматом. Одне з пояснень таких висновків стосується переконань підлітків щодо легітимності батьківської влади [89]. У міру переходу дітей у підлітковий вік їхня потреба в автономії та юрисдикції щодо особистих питань зростає. З іншого боку, батьки повинні коригувати свою батьківську практику, щоб мати можливість ефективно спілкуватися і захищати своїх дітей, забезпечуючи при цьому велику автономію дітей. Можливо, у контексті поганого емоційного

клімату сім'ї батьки не можуть адекватно скоригувати свою батьківську практику відповідно до вимог автономії свого підлітка. В результаті підлітки можуть сприймати правила своїх батьків як незаконні та надмірно контролюючі. Це, у свою чергу, може викликати розчарування підлітків і недовіру до батьків [102], які виявляються в більш серйозних психосоціальних проблемах у підлітків [79].

Крім того, ми виявили, що батьківські вимоги з часом негативно пов'язуються з емоційними проблемами підлітків, припускаючи, що питання батьків про місцезнаходження підлітка можуть захистити від розвитку емоційних проблем підлітка. Однак розмір ефекту був невеликим і тому має тлумачитись з обережністю. Цей зв'язок був пом'якшений емоційним кліматом сім'ї. Таким чином, в той час як емоційний клімат сім'ї пом'якшив зв'язок між діями батьків та проблемами екстерналізації підлітків, це не стосується проблем інтерналізації підлітків. Аналогічний результат було показано у дослідженні Formoso та інших [40], які виявили, що прихильність батьків та підлітків пом'якшує зв'язок між сімейним конфліктом та проблемами поведінки підлітків, але не зв'язок між сімейним конфліктом та підлітковою депресією. Можливо, прояв інтересу батьків до діяльності своєї дитини може вплинути на емоційні проблеми підлітків незалежно від рівня емоційного клімату сім'ї. Питання батьків щодо діяльності підлітків, а також про їхні стосунки з друзями можуть бути сприйняті підлітками як спроба бути залученими до життя підлітків. Коли батьківські вимоги сприймаються як такі, викликають розкриття інформації у підлітків [15], що, у свою чергу, дає батькам можливість надати підтримку та полегшити емоційний стрес підліткам. Дійсно, участь батьків пов'язана з підвищенням самооцінки та емоційними навичками саморегуляції, які, своєю чергою, захищають від розвитку депресивних симптомів [39]. Таким чином, коли батьки ставлять запитання та виявляють інтерес до життя своїх підлітків, це може дати батькам можливість допомогти своїм підліткам упоратися з емоційними труднощами. Таким чином,

батьки можуть допомогти зменшити ризик розвитку емоційних проблем підлітка.

Підтверджуючи результати інших досліджень, вони також виявили, що розкриття інформації про підлітків було пов'язане з менш емоційними проблемами підлітків [38] правопорушення [43] і погіршення добробуту [34] з часом. Крім того, вищий рівень емоційних проблем у підлітків передбачав менше розкриття з часом, демонструючи взаємний характер цих зв'язків. Жоден із зв'язків між підлітковими зусиллями спілкування з підлітковими психосоціальними проблемами не пом'якшувався емоційним кліматом у сім'ї. Комунікаційні зусилля підлітків є механізмом, спричиненим підлітками, і тому можливо, що інші базові процеси або механізми посередництва керують асоціаціями між підлітковими комунікаційними зусиллями та психологічним функціонуванням підлітків. Іншими словами, розкриття підлітків – це процес з когнітивним, емоційним і поведінковим компонентами. Підлітки спочатку повинні вирішити, ділитися чи приховувати інформацію від батьків, чому вони це роблять, а потім діяти відповідно. Таким чином, цілком можливо, що когнітивні процеси підлітків можуть відігравати певну роль. Хоча очікування та ставлення батьків дійсно важливі для соціалізації їхніх дітей підліткового віку, самі підлітки активно підтримують або відхиляють спроби батьків соціалізуватися, частково через свої власні думки, переконання та очікування, які вони мають від своїх батьків [68]. Іншими словами, підлітки можуть ділитися інформацією, оскільки вони вважають, що батьки мають право знати [81] або тому, що вони очікують, що їхні батьки (зможуть) надати підтримку та керівництво [24]. Знову ж таки, батькам потрібно було б щось зробити з цією інформацією, щоб забезпечити підтримку та керівництво, яких потребують їхні підлітки, і, у цьому сенсі, прокласти шлях до позитивних результатів розвитку своїх дітей-підлітків. Таким чином, ще один фактор виховання може слугувати посередником у зв'язках між зусиллями підлітків у спілкуванні та їхніми психосоціальними результатами.

Незважаючи на те, що це не очікувалося, негативний зв'язок між емоційними проблемами підлітків і розкриттям підлітків був пом'якшений емоційним кліматом у сім'ї, показуючи, що емоційні проблеми підлітків були прогностичним фактором меншого розкриття в контексті негативного емоційного клімату в сім'ї. Дійсно, дослідження свідчать про те, що підлітки, які відчувають проблеми інтерналізації, як правило, повідомляють про нижчу якість батьківства [60]. Оскільки тісні стосунки між батьками та дітьми загалом зміцнюють стійкість молоді та навички саморегуляції [19], підлітки, які живуть у контексті поганого емоційного клімату в родині, можуть мати проблеми з пошуком адекватних моделей для ефективної регуляції емоцій і подолання емоційного стресу. Оскільки переживання емоційних проблем пов'язане з почуттям сорому [96], почуттям, що характеризується самосвідомістю та усвідомленим почуттям недостатності, підлітки, які не вважають себе такими, що мають підтримуючі та теплі стосунки з батьками, радше б приховувати свої почуття [32], ніж шукали підтримки у своїх батьків, що, у свою чергу, залишає батьків менш залученими в життя їхніх підлітків. Це викликає занепокоєння, оскільки це коло ризикує поставити під загрозу психологічний розвиток підлітка, а також зв'язок між батьками та їхніми дітьми. Таким чином, виховання позитивного емоційного клімату в сім'ї може бути важливим не лише для психосоціального розвитку підлітка, але й для спілкування між батьками та залучення батьків до життя підлітків [61].

Батьки та діти взаємно впливають один на одного своєю поведінкою, ставленням та цілями, створюючи основу емоційного клімату в сім'ях, де батьки та їхні діти взаємодіють [61]. У контексті позитивного емоційного клімату сім'ї запитання батьків виявилися захистом від зовнішніх проблем підлітка. А батьківські вимоги на проблеми екстерналізації підлітків у контексті негативного емоційного клімату сім'ї не показують жодних захисних ефектів. В сім'ях з поганим емоційним кліматом також виявляється позитивний зв'язок між батьківським поведінковим контролем та підлітковою злочинністю. Прихильність батьків та підлітків пом'якшує зв'язок між сімейним конфліктом

та проблемами поведінки підлітків, але не зв'язок між сімейним конфліктом та підлітковою депресією. Зважаючи на це батьки можуть допомогти зменшити ризик розвитку емоційних проблем підлітка при певному підході та поведінці з дитиною.

Тривалість і характер спілкування з дітьми.

Звернімося до статті *Tasks and Communication as an Avenue to Enhance Parenting of Children Birth - 5 years: an Integrative Review* Kim Mooney-Doyle Janet A. Deatrck and June Andrews Horowitz [73].

У якій розглянуто та узагальнено висновки тридцяти восьми статей, щоб вивчити дані про спілкування маленьких дітей та їхніх батьків.

У ній було виділено три комунікативні теми. Розглянемо їх детально. Перша комунікаційна тема полягає в тому, що батьки впливають на розвиток та поведінку дитини за допомогою спілкування та взаємодії. Ця тема описує, як характер та обсяг спілкування між батьками та дітьми можуть надавати позитивний чи негативний вплив на розвиток та поведінку дитини. Як Гласко і Лі наголосили: «Висновки підкреслюють важливість раннього розвитку з батьками, приділяючи особливу увагу розмовам, іграм та читанню з дітьми, а також необхідність втручання щодо факторів психосоціального ризику».

Друга комунікаційна тема полягає у тому, що плач та інші невербальні засоби висловлювання є сильним засобом спілкування. Це підкреслює значення інформації, що передається від однієї людини до іншої за допомогою плачу та іншої невербальної поведінки. Цікаво, що це підкреслює здатність немовлят та маленьких дітей спілкуватися та впливати на стосунки між батьками та дітьми з раннього віку. Також підтверджує важливість батьківського спостереження та уваги до дитячих сигналів та делікатної реакції на це передсимволічне спілкування, яке є основою для зв'язку між батьками та дитиною. Цінність передсимволічного спілкування дитини та чутливих батьківських спостережень та реакції як основи для прихильності батько/мати-дитина підтримується цією темою. Спілкування між батьками та дітьми, безумовно, є взаємним процесом, який починається під час вагітності та стає більш явним та багатограним,

починаючи з народження. Крім того, спілкування з часом стає все більш тонким і складним у міру розвитку батьків та дитини та розвитку відносин. Значення плачу як спілкування зазначено Зейфман, «...на додаток до того, що плач загалом попереджає мати про необхідність уваги до немовляти, також передає інформацію про стан, здоров'я та ідентичність немовляти, яка впливає на реакцію матері/батька».

Третя комунікативна тема полягає у тому, що виховання дітей може бути покращено за допомогою методів підвищення позитивних комунікативних навичок. Дослідження, які підтримують цю тему, пропонують опис оптимального батьківського спілкування, яке виховує та реагує на стадію розвитку та потреби дитини. На цей вид спілкування та взаємодії з дітьми можуть впливати втручання, які заохочують та навчають позитивним навичкам виховання дітей, таким як читання та реагування на дитячі сигнали, читання та спів дітям, і реагування на погану поведінку з чутливістю та послідовністю. Крім того, батьки також зазнали позитивного ефекту, беручи участь у кількох втручаннях. Нарешті, важливим методологічним елементом декількох досліджень втручань є пропозиція послуги, адаптованої до інтересів спільноти та в контексті, в якому живуть члени спільноти.

Узагальнюючи висновки тридцяти восьми статей про спілкування маленьких дітей та їхніх батьків можна сказати наступне: батьки впливають на розвиток та поведінку дитини за допомогою спілкування та взаємодії; плач та інші невербальні засоби висловлювання є сильним засобом спілкування; виховання дітей може бути покращено за допомогою методів підвищення позитивних комунікативних навичок.

Загальна і психолого-педагогічна культура батьків

Психолого-педагогічна культура батьків є основою для збагачення виховного потенціалу дитини, а також одним із найважливіших ресурсів розвитку її особистості. Будучи компонентом загальної культури, який акумулює в собі накопичений попередніми поколіннями досвід виховання дітей у сім'ї. Виявляється вона в розумінні та усвідомленні батьками своєї

відповідальності за виховання дітей, у ставленні до них, в оцінюванні їхньої поведінки, у реальній діяльності та спілкуванні з ними, а також у здійсненні продуктивних зв'язків з іншими виховними інститутами (дошкільними закладами, школою, позашкільними закладами) [2]. Аби досягти такого результату вони повинні бути не лише виховані належним чином, а й мати певну педагогічну просвіту. Спираючись на думку психологів неправильна батьківська поведінка завдає чималої шкоди дитині. А спираючись на це можна сказати, що виховання самих батьків приносить користь не тільки під час виховання дитини, а й здоров'ю усього суспільства.

Психолого-педагогічна культура батьків є складною і динамічною системою, її утворюють такі компоненти:

1) психолого-педагогічні знання — уявлення батьків про вікову динаміку розвитку дитини, самоцінність періоду дошкільного дитинства, про основні завдання виховання. Виявляються вони у ставленні до дитини, в оцінюванні її поведінки, реальній діяльності та спілкуванні з нею;

2) педагогічна і психологічна компетентність — здатність зрозуміти потреби дітей, раціонально спрямувати зусилля і засоби на уміння бачити перспективи розвитку дитини;

3) психолого-педагогічна рефлексія — вміння батьків аналізувати, критично оцінювати власну виховну діяльність, знаходити причини своїх педагогічних помилок;

4) емпатія — співпереживання, адекватна реакція на вчинки й почуття дітей [2].

Вплив батьків на соціальну поведінку дітей варіюється залежно від культури.

Діти навчаються діяти, взаємодіючи зі своїми батьками. Тому культура батьків часто впливає на поведінку дитини.

Стиль спілкування є прикладом. Діти зазвичай спілкуються в стилі, що нагадує спосіб спілкування їхніх батьків, а різні культури спілкуються і пояснюють речі по-різному.

Культурні впливи на розвиток мови дітей можуть допомогти чи завадити їм на дитячому майданчику, а потім на робочому місці. Якщо в школі поважають культуру дітей, включаючи те, як діти усно взаємодіють з іншими, то вони з більшою ймовірністю зазнають прийняття та поваги, необхідних для зростання та розвитку. Вони з більшою ймовірністю стануть дорослими зі здоровою самооцінкою, які почуватимуться зрозумілими та здатними до впевнених, плідних взаємодій. Однак, якщо ні, вони можуть стати дорослими, які не наважуються сказати про щось і бути почутими через страх висміювання чи непорозуміння.

Зв'язок сім'ї з іншими спільнотами

Школа

Більшість людей розглядають школи лише як місце для здобуття академічної майстерності. Однак школа впливає на різні аспекти розвитку особистості.

Школа відіграє важливу роль у формуванні та розвитку особистості. Це час мотивація, психічного здоров'я та організованих програм діяльності. Вона є найкращим місцем для виявлення прихованих здібностей та навичок. Діти, які стикаються зі складними завданнями, формують та розвивають таким чином свою особистість до впевненої в пізнішому віці.

У школі в дітей розвивається почуття самооцінки та індивідуальності порівняно зі своїми однолітками. Діти, які почуватимуться компетентними, ті, хто зазнає труднощів із раннім навчанням у школі, позитивно ставляться до навчання. Їх вплив збільшує та покращує когнітивні навички. Соціально-емоційні навички допомагають дітям справитися з вирішенням складних завдань, звертатися за допомогою, коли вони її потребують, і бути уважними у своїх діях.

Коли вони взаємодіють зі своїми однокласниками, вони вивчають базовий етикет. Коли вони завершують груповий проект, вони навчаються співпраці. Коли вони їдять свої обіди разом, вони навчаються ділитися ними.

Коли вони розмовляють зі своїми друзями, їхній словниковий запас і швидкість розвиваються. Усе це надає школа для розвитку особистості дитини.

На відміну від інших дітей, які стикаються з поганим куратором у школах, що призводить до депресії та соціальної ізоляції більше, ніж у інших однолітків, рівень гніву та агресії підвищується в їх поведінці. Часті почуття розчарування та некомпетентності в академічних колах та розвиток негативної моделі адаптації до шкільної освіти. У них низька впевненість у собі і самооцінка, і вони не бачать сенсу в житті, і в деяких випадках вони намагаються покінчити життя самогубством.

Родичі

Дослідження Мірри Комаровські зосереджене на тому, як спілкуються чоловіки і дружини показало, що дружини у шлюбах синіх комірців (робітники, зайняті фізичною працею, переважно на великих підприємствах) люблять розмовляти зі своїми чоловіками про проблеми, з якими вони стикаються, тоді як чоловіки зазвичай мовчать, коли виникають проблеми. Такі гендерні відмінності зустрічаються рідше в сім'ях середнього класу, де чоловіки краще освічені й більш емоційно виразні, ніж їхні колеги з робітничого класу, але гендерні відмінності у спілкуванні все ще існують у цих сім'ях.

Ще одне дослідження Ліліан Рубін [82] показало, що дружини в сім'ях середнього класу кажуть, що ідеальні чоловіки - це ті, хто добре спілкується і ділиться своїми почуттями, тоді як дружини в сім'ях робітничого класу більш схильні говорити, що ідеальні чоловіки, це ті, хто не п'є забагато і які ходять на роботу щодня.

Сімейні проблеми часто впливають з різних розумінь, уявлень та очікувань подружжя від свого шлюбу та своєї сім'ї. Коли подружжя не може примиритися своєю розбіжністю, може статися подружній конфлікт і, можливо, розлучення яке негативно вплине на подальше формування дитини.

Матеріально-побутові умови

Щоб розглянути цей пункт звернімося до статті *How Does Household Income Affect Child Personality Traits and Behaviors?* Randall Akee, William

Copeland, E. Jane Costello, and Emilia Simeonova. У своїй статті вони досліджують вплив квазіекспериментального (різновид експерименту, коли експериментатор не безпосередньо впливає на учасників або умови експерименту, а користується вже існуючими групами для вивчення цікавлячих його процесів) безумовного переведення доходу сім'ї на емоційне та поведінкове здоров'я дитини та риси особистості.

На основі свого дослідження вони дійшли наступних висновків:

1) збільшення безумовного доходу сім'ї знижує поширеність поведінкових та емоційних розладів та покращує риси особистості постраждалих дітей;

2) нижчі рівні поведінкових чи емоційних розладів пов'язані з вищим рівнем освіти та повною зайнятістю;

3) (через збільшення доходів домашніх господарств у підлітковому віці) у сумлінності пов'язано зі збільшенням освіти на 0,134 (або приблизно 28 відсотків спостерігається зміни) та повної зайнятості на 0,013 (або приблизно на 5,6 відсотка спостерігається зміни). Ці результати свідчать про потенційну довгострокову віддачу від збільшення рис та поведінки особистості підлітків;

4) хоча практично немає доказів змін у батьківській зайнятості (показник часу, проведеного з дітьми), є вагомі докази того, що батьківські стосунки з дітьми та їхніми подружжям (партнерами) покращилися;

5) збільшення доходів значно покращило батьківський світогляд, психічне здоров'я та щастя;

6) хоча загальний батьківський час з дитиною, можливо, не змінився, найкраща якість взаємодії сама по собі може вплинути на поведінку та особистість дитини.

Бондарчук виділяє такі характеристики, що визначають особливості соціалізації в сім'ї: соціально-демографічну структуру сім'ї; психологічний клімат, емоційну налаштованість сім'ї; тривалість і характер спілкування з дітьми; загальну і психолого-педагогічну культуру батьків; зв'язок сім'ї з іншими спільнотами; матеріально-побутові умови.

Активне залучення батьків до спілкування з дитиною, а також довга тривалість та розвиваючий характер спілкування підвищує їх зв'язок та покращує розвиток дитини.

Психолого-педагогічна культура батьків, є осмисленим чи підсвідомим досвідом минулого (дитинства, освіти, самоосвіти, психологічного розвитку). Зважаючи на все це формування психолого-педагогічної культури в середині сім'ї являється необхідним елементом виховання або навіть перевиховання старшого покоління, що може стати в пригоді навіть у тих сім'ях в яких немає проблем з вихованням задля кращого розвитку особистості дитини.

Узагальнюючі зв'язок сім'ї з іншими спільнотами такими як школа чи інші члени сім'ї завдає певного впливу на розвиток особистості дитини. У школі в дітей розвивається почуття самооцінки та індивідуальності порівняно зі своїми однолітками. В той час як зважаючи на спілкування в сім'ї буде формуватися певний тип особистості дитини беручи до уваги за приклад батьків.

А також чим кращими будуть матеріально-побутові умови тим краще вони впливатимуть на відсутність поведінкових та емоційних розладів, покращення рис особистості, стосунки в сім'ї, психічне здоров'я та щастя які так необхідні для розвитку особистості дитини.

3.2. Аналіз впливу механізмів соціалізації через які сім'я впливає на дитину

Щоб розглянути це питання звернімося до статті *Socialization Processes toward Children and Adolescents for Developing Empathy, Sympathy and Prosocial Behaviors* Turhan Şengönül [85], у якій розглядаються процеси соціалізації для розвитку емпатії, співчуття та просоціальної поведінки (це соціальна поведінка, яка «приносить користь іншим людям чи суспільству в цілому» «наприклад, допомагає, ділиться, жертвує, співпрацює і волонтерство» [11]. Дотримання правил та відповідність соціально прийнятній поведінці (наприклад, зупинка на

знаку «Стоп» або оплата продуктів у дітей)). Дослідники стверджують, що батьківські індукції та пояснення є важливою дисциплінарною практикою задля досягнення просоціальної поведінки. Батьки соціалізують своїх дітей для досягнення просоціальної поведінки, підкреслюючи потреби чи благополуччя інших, висвітлюючи їх вплив та дії дітей на інших, пояснюючи, чому необхідні правила, та інформуючи дітей про норми та принципи [74]. Батьки можуть сприяти більш просоціальній поведінці у дітей, безпосередньо навчаючи дітей правильному та неправильному у соціальних відносинах і вказуючи на соціальні норми, правила чи очікування, а також міркування, їх наслідки та поведінку людей яка впливає на інших, використовуючи індуктивне міркування [11; 37]. Батьківські індукції закликають до правосуддя та законних органів влади, щоб бути справедливими щодо наслідків та поведінки дітей для іншого або надавати моралістичну інформацію та неморалістичну інформацію [94]. Діти можуть обробляти та інтерналізувати інформацію, що означає, що це є в індуктивних заявах та повідомленнях, що передаються батьками, тому що індуктивне міркування достатнє, щоб привернути увагу та не викликати високий рівень тривоги чи гніву у дітей [94]. Діти з часом відчують та інтерналізують індуктивні повідомлення і можуть пам'ятати причинно-наслідковий зв'язок між своїми діями та наслідками для інших, тому що вони відіграють активну роль у обробці інформації, а також у кодуванні та інтеграції з інформацією, що міститься в інших індукціях, а також тому, що індукції зосереджені на дії дітей і діти можуть відчувати емоції співчуття та провини, коли вони згадують збережену інформацію пізніше в аналогічній ситуації [94]. Батьківські індукції спонукають дітей думати про те, як їх погана поведінка шкодить іншій людині в менш примусовій атмосфері, яка не призводить до страху та гніву у дітей [101]. Діти відчують провину за свою поведінку, яка шкодить іншому і відчують негативні емоції іншого, фокусуючи увагу дітей на наслідках їх поведінки для інших. Батьківська індукція мотивує дітей звертати увагу на шкоду чи страждання жертви. Це може сприяти співпереживанню у дітей-порушників до жертви або постраждалої людини.

Індукції та пояснення можуть викликати провину у дітей, засновану на емпатії, спеціально підкреслюючи наслідки поведінки дітей, для жертви, такої як одноліток або батько, і концентруючись на наслідках та поведінці дітей для батька або іншої особи. Діти викликають емпатичну реакцію, коли розуміють, що вони є причиною цієї шкоди чи лиха. Діти співпереживають жертві і намагаються полегшити страждання, відчуваючи емпатичний стрес та афективно неприємну та когнітивну відповідь на самозвинувачення чи почуття провини [49]. Цінності засвоюються через вину, засновану на емпатії, яка може призвести до моральних емоцій. Просоціальні мотиви та поведінка, особливо серед високочутливих підлітків, асоціюються із почуттям провини. Почуття співчуття та турботи призводять до альтруїстичної мотивації, а почуття провини мотивують репаративні дії [14; 42; 94]. Батьки можуть таким чином викликати у дітей та підлітків позитивні емоції та емоції вини, використовуючи практику індуктивної соціалізації [10; 70]. Діти можуть точно сприймати та приймати повідомлення, коли батьківські повідомлення ясні, послідовні та відповідають рівню розвитку дітей, а повідомлення мотивують їх, і вони вірять повідомленням. Батьки роблять свій внесок у просоціальний розвиток через засвоєння батьківських очікувань та соціальних цінностей дітей у процесах соціалізації [46]. На думку дослідників, діти розуміють та приймають його використання, коли вони сприймають індуктивну дисципліну як доречну. Дослідники виявили, що 10-класники були вищими за моральною саморелевантністю, ніж молодші учні. Студенти в ранньому та середньому підлітковому віці почали використовувати моральні принципи та якості для зображення та оцінки себе [90]. Для підлітків, які відчувають батьківське розчарування та які реагують з позитивними емоціями та почуттям провини або вважають ці вислови доречними чи справедливими, існує велика ймовірність високої моралі. Дослідники вказують, що цей висновок відноситься до ширшого позитивного взаємозв'язку між розчаруванням батьків та просоціальними діями [20; 42]. Хоффман стверджував, що батьківське тепло має важливе значення для моделювання та індукцій, щоб вони набули чинності,

необхідно використовувати часті індукції, іноді твердження про силу та велику прихильність, щоб соціалізувати дітей [94]. Коли батьківське моделювання просоціальної поведінки супроводжується батьківським теплом, діти можуть інтерналізувати та брати участь у соціальній поведінці. Моделювання чи спостережливе навчання, і навіть індукції чи вербальні міркування грають значну роль у розвитку про соціальної поведінки в дітей. Згідно з теорією соціального навчання, діти можуть навчатися, спостерігаючи і наслідуючи поведінку, яку вони бачать в інших, наприклад, їхніх батьках [80]. Більшість людської поведінки вивчається шляхом спостереження чи моделювання [80]. Діти, які піддаються моделям просоціальної поведінки, можуть наслідувати ці дії, особливо коли вони бачать позитивні наслідки в моделях, які вони спостерігають [62]. Батьки соціалізують своїх дітей, щоб вони вели себе просоціально, надаючи інформацію про очікувану та бажану поведінку та моделюючи, заохочуючи просоціальну поведінку та вказуючи на відповідну поведінку, створюючи ефективне середовище чи атмосферу, які стимулюють розвиток емпатії [76; 94]. Батьки можуть заохочувати просоціальну поведінку у дітей, моделюючи і дбаючи про потреби інших, займаючись добровільною роботою або доглядом і допомагаючи іншій людині, яка перебуває в тяжкому стані. Батьки підвищують ймовірність того, що діти наслідуватимуть поведінку своїх батьків, передаючи просоціальні повідомлення та зміцнюючи зв'язок з дітьми. Дослідники виявили, що діти можуть самі займатися просоціальною поведінкою, коли вони бачать, що їхні батьки займаються просоціальною поведінкою, такою як філантропічна та волонтерська поведінка, і займаються домашніми справами вдома [8]. Діти, які відчують безпеку теплих, люблячих стосунків, піклуються про поведінку, змодельовану їхніми батьками [88].

Соціалізація визначаючись як процес та результат засвоєння і наступного активного відтворення дитиною отриманого соціального досвіду впливає на її становлення особистістю через сім'ю в куди більшій мірі, ніж інші соціальні інститути. Сімейна соціалізація це не тільки безпосередня взаємодія дитини та батьків до яких ми звикли, а й рольова взаємодоповнюваність. І, навіть, не

зважаючи на ідентифікацію та наслідування, завдяки яким дитина може засвоювати соціальні норми поведінки та переймати їх це не відбудеться в усіх випадках. Діти в більшій мірі будуть брати приклад з батьків з якими вони себе ідентифікують, ніж з тими, кого наслідують.

Соціально-демографічна структура сім'ї поділяється на такі чинники як соціальне становище членів сім'ї, професійний статус батьків, стать, вік, кількість членів сім'ї, наявність різних поколінь. Всі ці чинники мають свій певний вплив на формування особистості. Соціальне становище сім'ї глибоко визначає те, як діти страждають від зачаття до, навіть, дорослого життя. Коли більш високий професійний статус у батьків, то вони як правило, цінують самоврядування у своїх дітей, а батьки з більш низьким соціальним статусом, як правило, цінують відповідність правилам, нав'язаним ззовні. Стать також має свій вплив, материнська емоційна підтримка, коли вона вводиться одночасно в аналіз з когнітивною стимуляцією, була пов'язана з виконанням завдань дітей та ранніми академічними навичками. Щодо віку, можна сказати, що взаємодію у відносинах з батьками можна спостерігати починаючи з розвитку ранніх відносин між немовлятами та їх батьками в перший рік. По мірі дорослішання дітей відносини між батьками та дітьми природно змінюються. Діти дошкільного та молодшого шкільного віку більш здатні, мають власні переваги і іноді відмовляються або прагнуть піти на компроміс з очікуваннями батьків. Кількість членів сім'ї має свій певний вплив. Діти, які не мають братів і сестер, ідентифікуються батьками в цих чотирьох вимірах (соціальних проблем, замкнутості, obsesivної поведінки шизоїду та депресії) як такі, що мають більше проблем, ніж ті, у кого є брати і сестри (наявність поруч іншої людини, яка переживає таку ж ситуацію, але яка діє як опора, заспокоюючи та підтримуючи дитину, може мати захисний ефект, який допомагає дитині подолати та адаптуватися до нової сімейної структури). Також не слід забувати й про відносини з бабусею та дідусем, коли згуртованість між бабусею та дідусем була високою, депресія матерів не була пов'язана з депресією молодих

людей, припускаючи, що бабусі та дідусі можуть, за словами авторів, «буферувати передачу депресії між поколіннями».

А також можна стверджувати, що батьківське тепло відіграє важливу роль у соціальному (на благо інших) моральному розвитку дітей, таким чином збільшуючи позитивний емоційний зв'язок між батьками та дітьми, який полегшує увагу дітей до такого типу соціальної поведінки та враховує те, що доносять до них їхні батьки про соціальну поведінку. Діти більшою мірою засвоюють цінності своїх батьків про соціальну поведінку, завдяки теплим стосункам з батьками [94].

ВИСНОВКИ

Спілкування виробилося в людей у процесі праці, як засіб зв'язку та допомагає й розвиває нас у теперішньому. Завдяки спілкуванню людини, як суспільної істоти, у процесі навчання, виховання чи праці також відбувається її формування особистості. Спілкування невід'ємно пов'язане з нашим повсякденням через необхідність взаємодії у процесі діяльності яка не може бути без нього організована. Завдяки спілкуванню відбувається освоєння людиною цінностей культури та засвоєння її соціальних норм. Через чинник спілкування формується і свідомість людини завдяки спілкуванню з старшим поколінням. Також поступово шляхом спілкування у людини формується її особистість з належними їй системою психічних якостей та стійкість поведінки, що відповідають її суспільному положенню, свідомості та самосвідомості, які встигли в неї скластися. Люди прагнуть до самовдосконалення і одним із інструментів задоволення цієї цілі виступає спілкування з іншими людьми.

Через велику кількість визначення поняття «спілкування» ми розробили те поняття, що було утворено нами шляхом аналізу визначень вчених. Спілкування – це активний поліфункціональний процес суб'єктної взаємодії і взаємовідношення, що включає в себе інтеракцію, перцепцію та комунікацію задля формування та становлення особистості.

Людина є частиною сімейної системи, а у будь-якої сім'ї існує спілкування, а також сім'я виступає одним із інститутів соціалізації маючи неабиякий вплив. Спілкування в сім'ї водночас є міжособистісним, безпосереднім чи опосередкованим (через відстань), прямим та гуманістичним. Особлива роль відводиться такій соціалізації адже в її процесі людина починає правильно сприймати та оцінювати себе й інших, накопичує для подальшого використання суспільний досвід, стає особистістю та впливає на інших.

Гармонійне та дисгармонійне спілкування з дитиною в сім'ї мають свій певний вплив. Гармонійні стосунки у сім'ї роблять її клімат більш сприятливим

для формування та становлення дитячої особистості. В той же час дисгармонійне спілкування з дитиною збільшує ризик виникнення проблем під час її становлення та у подальшому житті.

Деструктивне спілкування в сім'ї призводить до подібної моделі поведінки й в майбутній сім'ї яку вже буде створювати з часом дитина. Також воно призводить до відсутності волі в дитини як в дитинстві так і в дорослому віці, що може призвести до пошуку партнера який буде тим хто направляє через невміння самостійно приймати рішення. І може бути відсутньою мотивація через жорстке поводження. В той час як гармонійне спілкування допомагає посилювати сімейні стосунки та підтверджувати щире зацікавлення, і висловлення любові одне одному чим впливає на стабільний розвиток особистості.

Особистість проявляється як людина зі своїми індивідуальними своєрідними розумовими, емоційними, вольовими, фізичними властивостями у процесі суспільно корисної діяльності. Найвираженішою її характеристикою є індивідуальність, що проявляється в неповторному комплексі психологічних особливостей (характеру, темпераменту, особливості перебігу психічних процесів, мотивації, спрямованості). Становлення особистості відбувається залежно від часу та суспільно-економічних відносин, що впливають на її формування.

Звертаючись до Фрейда чинниками формування особистості в психосексуальній теорії виступають: внутрішній та зовнішній. В одному напрямі чітко виражено, що провідною для виховання особистості є спадковість, що наперед визначає всі особливості її розвитку. В іншому ж розвиток дитини зумовлюється середовищем в якому народилася та виховувалася дитина. Кожний етап розвитку особистості має свої характерні особливості та можливості, які необхідно враховувати при становленні та формуванні особистості.

Сім'я виступає первинним чинником виховання особистості. Також виступає виховним осередком з яким буде пов'язана дитина усе своє життя, на який вона буде спиратися свідомо чи підсвідомо та наслідувати й відображати

засвоєні моделі поведінки. Вирішальну роль у розвитку особистості дитини, відіграють відносини в сім'ї адже саме в ній формуються з дитинства індивідуальні риси характеру, моральні якості та норми поведінки дитини, це перше місце в якому вона навчається та вбирає в себе інформацію. Сім'я стимулює формування особистості дитини та її розвиток маючи певні особливості, що суттєво впливають на її становлення, такі як: наявність усіх форм життєдіяльності людини; безперервність і тривалість контакту людей різної статі, віку, досвіду; емоційних характер зв'язків. Особливий вплив на формування особистості дитини сім'я має під час первинного етапу її соціалізації. Справжній авторитет також допомагає дитині так як в його основі закладено любов, повага до особистості дитини і вимогливість. Гармонійний розвиток особистості залежить від багатьох факторів на які варто спиратися та не забувати про можливий дисгармонійний вплив. Негативними для розвитку особистості дитини можуть виступати сім'ї з низьким морально-культурним рівнем у батьків, їх педагогічна неосвіченість. Також шкодять певні стилі виховання (авторитаризм, ліберальний стиль та цент рація на дитині), які можуть спричинити відповідні деформації особистості та викликати неврози. Отже слід відповідально підходити до питання формування та розвитку дитячої особистості аби не завдати шкоди дитині.

Бондарчуком на такі чинники поділяється соціально-демографічна структура сім'ї як соціальне становище членів сім'ї, професійний статус батьків, стать, вік, кількість членів сім'ї, наявність різних поколінь. Всі вони мають свій певний вплив на формування особистості. Соціально-демографічна структура сім'ї в свою чергу поділяється на соціальне становище членів сім'ї, професійний статус батьків, стать, вік, кількість членів сім'ї, наявність різних поколінь. У кожного з цих елементів свій певний вплив на формування особистості дитини. Соціальне становище сім'ї має вирішальну роль щодо визначення чи буде дитина обмежена своїми батьками в поведінці через їх нижчий соціальний статус чи матиме більше самоврядування завдяки більш високому соціальному статусу. Професійний статус батьків визначить чи буде

дитина розвиватися в необхідному темпі чи буде відставати в читання через брак часу через роботу у батьків на час с дитиною. Вік впливає на прив'язаність але при умові надання емоційної прив'язки з боку батьків і віддалення під час перехідного віку. Кількість членів сім'ї, коди є чи брат чи сестра позитивно впливає на меншу кількість депресій, шизоїд них нахилів, замкнутості так як є людина яка буде з дитиною окрім батьків. А наявність різних поколінь (бабусі, дідуся) допомагає знаходити підтримку в час коли батьки намагаються застосувати авторитарний стиль виховання та тримає дитину в спокої, бо вона може звернутися по допомогу до старшого.

Психологічний клімат сім'ї відображає реальну її картину. За його допомогою можна зрозуміти наскільки гармонійні там відносини та чи ефективно формування особистості дитини без шкоди для неї. Він слугує лакмусом правильного направлення щодо ефективної взаємодії одне з одним та налаштування теплих взаємин.

Через батьків засвоюються і цінності та емпатії. Вони допомагають дитині на своєму прикладі зрозуміти, що таке співчуття та турбота та нащо вони потрібні. Підвищити моральну саморелевантність шляхом використання цих самих моральних принципів. Діти також будуть наслідувати й відтворювати бажану батьками поведінку якщо вони самі нададуть відповідний приклад та будуть стимулювати такий розвиток у дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондарчук О. І. Сім'я як осередок соціалізації дитини. Проблеми соціальної захищеності дітей в ринкових умовах. Київ : АЛД, 1998. 95с.
2. Дмитрук Т. В. Формування психолого-педагогічної культури батьків (сучасні форми взаємодії з батьками). Хмельницький : Інформаційно-методичний центр Хмельницький колегіум імені Володимира Козубняка, 2013. 55с.
3. Логінова Т. Ю. Вплив професійної зайнятості подружжя на рівень конфліктності в сімейних стосунках. *Вісник психології і педагогіки*. 2009. №5. С. 123–125.
4. Періг І. М. Психологія спілкування : метод. посіб. Тернопіль : ТНТУ імені Івана Пулюя, 2018. 29с.
5. Савенкова Л. О. Психологія спілкування : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2015. 309с.
6. Столяренко О. Б. Психологія особистості навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 280с.
7. Трофімов Ю. Л. Психологія : навч. посіб. Київ : Либідь, 2001. 558с.
8. Alden, Trew. If it makes you happy: Engaging in kind acts increases positive affect in socially anxious individuals. *Emotion*. 2013. Vol. 13 (1). P. 64–75. doi:10.1037/a0027761. PMID 22642341.
9. Annette Lareau. Invisible Inequality: Social Class and Childrearing in Black Families and White Families. *Temple University American Sociological Review*. 2002 October. Vol. 67. P. 747–776.
10. Ariely, Dan; Bracha, Anat; Meier, Stephan. Doing Good or Doing Well? Image Motivation and Monetary Incentives in Behaving Prosocially. *The American Economic Review*. 2009. Vol. 99 (1). P. 544–555. CiteSeerX 10.1.1.379.4701. doi:10.1257/aer.99.1.544. S2CID 3001131.

11. Arthur P. Brief & Stephan J. Motowidlo. Prosocial organizational behaviors. *The Academy of Management Review*. 1986. Vol. 11 (4). P. 710–725. doi:10.2307/258391. JSTOR 258391.
12. Aunola K., Vanhatalo, O., & Sethi, R.. Social background, values, and parenting. *Psykologia*. 2001. Vol. 36. P. 148–158.
13. Barnett M. A., Scaramella L. V., Nepl T. K., Ontai L. L., Conger R.D. Grandmother involvement as a protective factor for early childhood social adjustment. *J Fam Psychol*. 2010 Oc. Vol. 24 (5). P. 635-45. doi: 10.1037/a0020829. PMID: 20954774; PMCID: PMC2976599.
14. Barrett, Louise. *Human Evolutionary Psychology*. Princeton University Press. 2002. ISBN 978-0-691-09622-3.
15. Baudat S., Van Petegem S., Antonietti J.-P., & Zimmermann G. Parental solicitation and adolescents' information management: The moderating role of autonomy-supportive parenting. *Journal of Child and Family Studies*. 2020. <https://doi.org/10.1007/s10826-019-01687-z>
16. Baumrind D. Authoritative parenting revisited: History and current status. In R. E. Larzelere, A. Sheffield, & A. W. Harrist (Eds.), *Authoritative parenting: Synthesizing nurturance and discipline for optimal child development*. Washington, DC : American Psychological Association. 2013. P. 11–34.
17. Belsky J., & Pasco Fearon R. M. Precursors of attachment security. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications*. New York, NY: Guilford. 2008. Vol. 2nd ed. P. 295–316.
18. Bendezú J. J., Pinderhughes E. E., Hurley S. M., McMahon R. J., & Racz S. J. Longitudinal relations among parental monitoring strategies, knowledge, and adolescent delinquency in a racially diverse at-risk sample. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*. 2018. Vol. 47. P. 21–34. <https://doi.org/10.1080/15374416.2016.1141358>.
19. Boldt L. J., Goffin K. C., & Kochanska G. The significance of early parent-child attachment for emerging regulation: A longitudinal investigation of

processes and mechanisms from toddler age to preadolescence. *Developmental Psychology*. 2020. Vol. 56. P. 431–443. <https://doi.org/10.1037/dev0000862>.,

20. Bouchard C, Cloutier R, Gravel F, Sutton A. The role of language skills in perceived prosociality in kindergarten boys and girls. *European Journal of Developmental Psychology*. 2008. Vol. 5 (3). P. 338–357. doi:10.1080/17405620600823744. S2CID 143183230. ProQuest 621963112.

21. Brief, Arthur P., and Stephan J. Motowidlo. Prosocial Organizational Behaviors. *The Academy of Management Review JSTOR*. 1986. Vol. 11, No. 4. P. 710–25. <https://doi.org/10.2307/258391>.

22. Brown B. B., & Bakken J. P. Parenting and peer relationships: Reinvigorating research on family-peer linkages in adolescence. *Journal of Research on Adolescence*. 2011. Vol. 21. P. 153–165. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2010.00720.x>.

23. Cassidy J. The nature of the child's ties. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.). *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications*. 2008. Vol. 2nd ed. P. 3–22. New York, NY: Guilford.

24. Chaparro M. P., & Grusec J. E.. Parent and adolescent intentions to disclose and links to positive social behavior. *Journal of Family Psychology*. 2015. Vol. 29. P. 49–58. <https://doi.org/10.1037/fam0000040>.

25. Cherlin A. J., & Furstenberg F. F. Jr. *The new American grandparent: A place in the family, a life apart*. New York, NY: Basic Books. 2008.

26. Cláudia Rodrigues, Filomena Valadão Dias. Families: Influences in Children's Development and Behaviour, From Parents and Teachers' Point of View *Research Unit in Psychology and Health (UIPES)*. Lisboa, Portugal, December 2012. Vol. 2, No. 12. P. 693-705.

27. Coleman, J.S. Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology (Supplement)*. 1988. Vol. 94. P. 95-120. <http://dx.doi.org/10.1086/228943>

28. Crosnoe R., Elder G. H.Jr. Life course transitions, the generational stake, and grandparent-grandchild relationships. *Journal of Marriage and Family*. 2002. Vol. 64. P. 1089-1096.
29. DeGarmo DS, Forgatch MS, Martinez CR Jr. Parenting of divorced mothers as a link between social status and boys' academic outcomes: unpacking the effects of socioeconomic status. *Child Dev*. 1999 Sep-Oct. Vol. 70 (5). doi: 10.1111/1467-8624.00089. PMID: 10546342.
30. Diaz R, Neal C, Vachio A. Maternal teaching in the zone of proximal development: A comparison of low- and high-risk dyads. *Merrill-Palmer Quarterly*. 1991. Vol. 37. P. 83–108. [Google Scholar] [Ref list]
31. Dunifon R, Bajracharya A. The Role of Grandparents in the Lives of Youth. *J Fam Issues*. 2012 Sep 1. Vol. 33 (9). P. 1168-1194. doi: 10.1177/0192513X12444271. Epub 2012 May 7. PMID: 23049155; PMCID: PMC3462462.
32. Eisenberg N. Emotion, regulation, and moral development. *Annual Review of Psychology*. 2000. Vol. 51(1). P. 665–697.
33. Elliot B., Annette Lareau. Paradoxical Pathways: An Ethnographic Extension of Kohn's Findings on Class and Childrearing. *Journal of Marriage and Family* . August 2009. Vol. 71 P. 680 – 695.
34. Elsharnouby E., & Dost-Gözkan A. Adolescents' well-being with respect to the patterns of disclosure to and secrecy from parents and the best friend: A person-centered examination. *Journal of Youth and Adolescence*. 2020. <https://doi.org/10.1007/s10964-020-01246-6>.
35. Erola, Jani et al. Parental education, class and income over early life course and children's achievement. *Research in Social Stratification and Mobility*. 2016. Vol. 44. P. 33-43.
36. Evertz K., Janus L., Linder R. (eds), *Handbook of Prenatal and Perinatal Psychology*. Springer Nature Switzerland AG 2021.

37. Ferguson, Christopher; Garza, Adolfo. Call of (civic) duty: Action games and civic behavior in a large sample of youth . *Computers in Human Behavior*. 2011. Vol. 27 (2). P. 770–775. doi:10.1016/j.chb.2010.10.026.
38. Fernandez A., Loukas A., & Pasch K. E. Examining the bidirectional associations between adolescents' disclosure, parents' solicitation, and adjustment problems among non-Hispanic White and Hispanic early adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*. 2018. Vol. 47. P. 2569–2583. <https://doi.org/10.1007/s10964-018-0896-4>.
39. Flouri E., & Buchanan A. The role of father involvement and mother involvement in adolescents' psychological well-being. *British Journal of Social Work*. 2003. Vol. 33. P. 399–406. <https://doi.org/10.1093/bjsw/33.3.399>.
40. Formoso D., Gonzales N. A., & Aiken L. S.. Family conflict and children's internalizing and externalizing behavior: Protective factors. *American Journal of Community Psychology*. 2000. Vol. 28. P. 175–199. <https://doi.org/10.1023/A:1005135217449>.
41. Foucault D. C, Schneider B. H. Parenting values and parenting stress among impoverished village and middle-class city mothers in the Dominican Republic. *International Journal of Behavioral Development*. 2009. Vol. 33. P. 440–450. [Google Scholar] [Ref list]
42. François Matarasso. *A Restless Art: How participation won, and why it matters*. 2019. Calouste Gulbenkian Foundation. ISBN 978-1903080207. <https://arestlessart.com/the-book/download-a-digital-copy/>
43. Frijns T., Keijsers L., Branje S., & Meeus W. What parents don't know and how it may affect their children: Qualifying the disclosure-adjustment link. *Journal of Adolescence*. 2010. Vol. 33. P. 261–270. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2009.05.010>.
44. Furman W., & Buhrmester D. Age and Sex Differences in Perceptions of Networks of Personal Relationships. *Child Development*. 1992. Vol. 63. P. 103-115. <https://doi.org/10.2307/1130905>

45. Furstenberg F. Diverging Development: The Not-So-Invisible Hand of Social Class in the United States. In Risman, B.J. (Ed.). *Families as They Really Are*. New York: W.W. Norton & Company. 2010. P. 276-294.
46. Futamura I. Is extraordinary prosocial behavior more valuable than ordinary prosocial behavior? *PLoS ONE*. 2018. Vol. 13(4). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0196340>
47. Gerris J. R. M., Deković M., & Janssens J. M. A. M.. The relationship between social class and childrearing behaviors: Parents' perspective taking and value orientations. *Journal of Marriage and the Family*.1997. Vol. 59 (4). P. 834–847.
48. González L, Cortés-Sancho R, Murcia M, Ballester F, Rebagliato M, Rodríguez-Bernal CL. The role of parental social class, education and unemployment on child cognitive development. *Gac Sanit*. 2020 Jan-Feb. Vol. 34 (1). P. 51-60. doi: 10.1016/j.gaceta.2018.07.014. Epub 2018 Nov 1. PMID: 30390996.
49. Grignoli N, Filipponi C and Petrocchi S. Eliciting empathetic drives to prosocial behavior during stressful events. *Front. Psychol*. 2022. Vol. 13:963544. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.963544>
50. Gross D, Garvey C, Julion W, Fogg L, Tucker S, Mokross H. Efficacy of the Chicago Parent Program with low-income African-American and Latino parents of young children. *Prevention Science*. 2009. Vol. 10. P. 54–65. doi:10.1007/s11121-008-0116-7. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]
51. Guttentag C. L., Pedrosa-Josic C., Landry S. H., Smith K. E., & Swank P. R. Individual variability in parenting profiles and predictors of change: Effects of an intervention with disadvantaged mothers. *Journal of Applied Developmental Psychology*. 2006. Vol. 27 (4). P. 349–369. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2006.04.005>
52. Hessel M., Modayil J., Hasselt H. V., Schaul T., Os-trovski G., Dabney W., Horgan D., Piot B., Azar M. G., and Silver D. Rainbow: combining improvements in deep reinforcement learning. *CoRR*. 2017.
URL <http://arxiv.org/abs/1710.02298>. Google Scholar

53. Hirsch, B.J., Mickus, M., & Boerger, R. Ties to influential adults among black and white adolescents: Culture, social class, and family networks. *American Journal of Community Psychology*. 2002. Vol.30. P. 289–303.

54. Hormiga-Sánchez C. M., Alzate-Posada M. L., Borrell C., Palència L., Rodríguez-Villamizar L. A., Otero-Wandurraga J. A. Occupation-, transportation- and leisure-related physical activity: gender inequalities in Santander, Colombia. *Rev Salud Publica*. Bogota. 2016 Apr. Vol. 18(2). P. 201-213. Spanish. doi: 10.15446/rsap.v18n2.50008. PMID: 28453033.

55. Horowitz J, Murphy C. A., Gregory K., Wojcik J., Pulcini J., Solon L. Nurse home visits improve maternal/infant interaction and decrease severity of post-partum depression. *Journal of Obstetric, Gynecologic, and Neonatal Nursing*. 2013. Vol. 42. P. 287–300. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]

56. Horowitz J.A., Bell M., Trybulski J., Munro B. H., Moser D., Hartz S. A., McCordic L., Sokol E. S.. Promoting responsiveness between mothers with depressive symptoms and their infants. *Journal of Nursing Scholarship*.2001. Vol. 33 (4). P. 323–329. [PubMed] [Google Scholar]

57. Hunter, A. G., & Taylor, R. J. Grandparenthood in African American families. In M. E. Szinovacz (Ed.). *Handbook on grandparenthood*. Greenwood Press/Greenwood Publishing Group. 1998. P. 70–86.

58. Irwin S., Elley S. Concerted cultivation? Parenting values, education, and class diversity. *Sociology*. 2011. Vol. 45. P. 480–495. [Google Scholar] [Ref list]

59. James D. Wright and Sonia R Wright. Social Class and Parental Values for Children: A Partial Replication and Extension of the Kohn Thesis. *American Sociological Association*. Jun., 1976. Vol. 41, No. 3. P. 527-537.

60. Johnson, L. E., & Greenberg, M. T. Parenting and early adolescent internalizing: The importance of teasing apart anxiety and depressive symptoms. *The Journal of Early Adolescence*. 2013. Vol. 33. P. 201–226. <https://doi.org/10.1177/0272431611435261>.

61. Kapetanovic, S., Skoog, T. The Role of the Family’s Emotional Climate in the Links between Parent-Adolescent Communication and Adolescent

Psychosocial Functioning. *Res Child Adolesc Psychopathol.* 2021. Vol. 49. P. 141–154 <https://doi.org/10.1007/s10802-020-00705-9>

62. Ketelaar T.; Au W. T. The effects of guilt on the behaviour of uncooperative individuals in repeated social bargaining games: An affect-as-information interpretation of the role of emotion in social interaction. *Cognition & Emotion.* 2003. Vol. 17 (3). P. 429–453. doi:10.1080/02699930143000662. PMID 29715746. S2CID 20885866.

63. Khanam R, Nghiem S. Family Income and Child Cognitive and Noncognitive Development in Australia: Does Money Matter? *Demography.* 2016 Jun. Vol. 53 (3). P. 597-621. doi: 10.1007/s13524-016-0466-x.

64. King, E. Children and divorce. In C. Walk, & M. Roberts (Eds.), *Handbook of clinical child psychology.* New York : John Wiley and Sons Inc. 2001. P. 1031-1042.

65. Kohn M.L., Slomczynski K.M., Schoenbach C. Social stratification and the transmission of values in the family: A cross-national assessment. *Sociological Forum.* 1986. Vol. 1. P. 73–102. [Google Scholar] [Ref list]

66. Laird R. D., Marrero M. D., & Sentse M. Revisiting parental monitoring: Evidence that parental solicitation can be effective when needed most. *Journal of Youth and Adolescence.* 2010. <https://doi.org/10.1007/s10964-009-9453-5>.

67. Lakes K., Vargas D. A, Riggs M., Schmidt J., & Baird M. Parenting intervention to reduce attention and behavior difficulties in preschoolers: A CUIDAR evaluation study. *Journal of Child and Family Studies.* 2011. Vol. 120. P. 648-659. doi:10.1007/s10826-010-9440-1

68. Lerner R. M., Rothbaum F., Boulos S., & Castellino D. R. Developmental systems perspective on parenting. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting, biology and ecology of parenting.* London: Lawrence Erlbaum Associates. 2002. P. 315–344.

69. Luster, Tom; And Others. The Relation between Parental Values and Parenting Behavior: A Test of the Kohn Hypothesis. *Journal of Marriage and the Family.* Feb 1989. Vol. 51 No 1. P. 139-47.

70. Manish Dahiya. A sample of the self learning course on Advance Personality Development, for individuals who are striving to better their life and unleash their true potential. 2019 December. <https://advancepersonalitydevelopment.blogspot.com//%7C%5B%5D>

71. Merlo L. J., Bowman M., Barnett D. Parental nurturance promotes reading achievement in low SES children. *Early Education and Development*. 2007. Vol. 18. P. 51–69. [Google Scholar] [Ref list]

72. Mokrova I. L., O'Brien M., Calkins S. D., Leerkes E. M., Marcovitch S. Family Social Status and Preschoolers' Persistence: The Role of Maternal Values and Quality of Parenting. *Infant Child Dev*. 2012 Nov-Dec. Vol. 21 (6). P. 617-633. doi: 10.1002/icd.1761. PMID: 25767415; PMCID: PMC4354882.

73. Mooney-Doyle K., Deatrick J. A., Horowitz J. A. Tasks and communication as an avenue to enhance parenting of children birth-5 years: an integrative review. *J Pediatr Nurs*. 2015 Jan-Feb. Vol. 30 (1). P. 184-207. doi: 10.1016/j.pedn.2014.03.002. Epub 2014 Mar 12. PMID: 24680918; PMCID: PMC4470371.

74. Moulin-Stožek, Daniel; de Irala, Jokin; Beltramo, Carlos; Osorio, Alfonso. Relationships between religion, risk behaviors and prosociality among secondary school students in Peru and El Salvador. *Journal of Moral Education*. 2018. P. 1–15. doi:10.1080/03057240.2018.1438250. S2CID 149477988.

75. Mueller, Margaret M., and Glen H. Elder. Family Contingencies across the Generations: Grandparent-Grandchild Relationships in Holistic Perspective. *Journal of Marriage and Family*. 2003. Vol. 65, No. 2. P. 404–17. <http://www.jstor.org/stable/3600086>. Accessed 4 Oct. 2022.

76. Nelissen R. M. A.; Dijker A. J.; De Vries N. K. How to turn a hawk into a dove and vice versa: Interactions between emotions and goals in a give-some dilemma game. *Journal of Experimental Social Psychology*. 2007. Vol 43 (2). P 280–286. doi:10.1016/j.jesp.2006.01.009.

77. Pilkauskas N. V. Living with a grandparent and parent in early childhood: associations with school readiness and differences by demographic

characteristics. *Dev Psychol.* 2014 Dec. Vol 50 (12). doi: 10.1037/a0038179. Epub 2014 Nov 3. PMID: 25365124; PMCID: PMC4963814.

78. Ribeiro M. *Children and divorce*. Lisbon: Editorial Presence, 2007.

79. Rodríguez-Meirinhos A., Vansteenkiste M., Soenens B., Oliva A., Brenning K., & Antolín-Suárez L. When is parental monitoring effective? A person-centered analysis of the role of autonomy-supportive and psychologically controlling parenting in referred and non-referred adolescents. *Journal of Youth and Adolescence.* 2020. Vol. 49. P. 352–368. <https://doi.org/10.1007/s10964-019-01151-7>.

80. Roos S., Hodges E.V.E., & Salmivalli C. Do Guilt- and Shame-Proneness Differentially Predict Prosocial, Aggressive, and Withdrawn Behaviors During Adolescence? *Developmental Psychology.* 2013.

81. Rote W. M., & Smetana J. G. Beliefs about parents' right to know: Domain differences and associations with change in concealment. *Journal of Research on Adolescence.* 2016. <https://doi.org/10.1111/jora.12194>.

82. Rubin Lillian B. *Worlds of Pain : Life in the Working-Class Family*. Basic Books 1976.

83. S.T. Hawk, W.W. Hale, Q.A.W. Raaijmakers, and W. Meeus. Adolescents' perceptions of privacy invasion in reaction to parental solicitation and control. *Journal of Early Adolescence.* 2008. Vol. 28, No 4. P. 583–608. <http://dx.doi.org/10.1177/0272431608317611>

84. Scharfe E. Benefits of mother goose: Influence of a community-based program on parent-child attachment in typical families. *Child Welfare.* 2011. Vol. 990 (5). P. 9–28. [PubMed] [Google Scholar]

85. Şengönül, Turhan. Socialization Processes toward Children and Adolescents for Developing Empathy, Sympathy and Prosocial Behaviors. *Socialization - A Multidimensional Perspective*, edited by Rosalba Morese, Sara Palermo, Juri Nervo. *IntechOpen.* 2018. 10.5772/intechopen.74132.

86. Silverstein M. and Marenco A. How Americans Enact the Grandparent Role across the Family Life Course. *Journal of Family Issues*. 2001. Vol. 22. P. 493-522. <https://doi.org/10.1177/019251301022004006>

87. Silverstein, Merrill and Sarah Marlene Ruiz. Breaking the chain : How grandparents moderate the transmission of maternal depression to their grandchildren. *Family Relations*. 2006. Vol 55. P. 601-612.

88. Skeem J. L., & Cooke D. J. Is criminal behavior a central component of psychopathy? Conceptual directions for resolving the debate. *Psychological Assessment*. 2010. Vol 22 (2). P. 433–445. [doi:10.1037/a0008512](https://doi.org/10.1037/a0008512). PMID 20528069.

89. Smetana J. G., & Rote W. M. Adolescent–parent relationships: Progress, processes, and prospects. *Annual Review of Developmental Psychology*. 2019. Vol 1. P. 41–68.

90. Snippe E.; et al. The Reciprocity of Prosocial Behavior and Positive Affect in Daily Life. *Journal of Personality*. 2017. Vol 86 (2). P. 139–146. [doi:10.1111/jopy.12299](https://doi.org/10.1111/jopy.12299). PMID 28093772.

91. Soenens B., Vansteenkiste M., & Beyers W. Parenting adolescents. In M. H. Bornstein (Ed.). *Handbook of parenting: children and parenting*. New York: Routledge. 2019. Vol. 1, 3rd ed. P. 101–167.

92. Solomon J., & George C. The measurement of attachment security and related constructs in infancy and early childhood. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.). *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications*. New York, NY: Guilford. 2008. 2nd ed. P. 383–416.

93. Spitz G., & Ward R.A. Gender variations. In M.E. Szinovacz (Ed.). *Handbook on grandparenthood*. Westport, CT: Greenwood Press. 1998. P. 114—143.
Google Scholar

94. Strabhaar Joseph. LaRose Robert. Davenport Lucinda. *Media Now*. Enhanced 6th ed. Chapter 13. P. 427.

95. Szinovacz M. E. Grandparents today: a demographic profile. *Gerontologist*. 1998 Feb. Vol. 38 (1). P. 37-52. [doi: 10.1093/geront/38.1.37](https://doi.org/10.1093/geront/38.1.37). PMID: 9499652.

96. Tangney J. P., Stuewig J., & Mashek D. J. Moral emotions and moral behavior. *Annual Review of Psychology*. 2007. Vol. 58. P. 345–372.
97. Thompson R. Social and personality development in childhood. In R. Biswas-Diener & E. Diener (Eds). *Noba textbook series: Psychology*. Champaign, IL: DEF publishers. 2022. Retrieved from <http://noba.to/gdqm6zvc>
98. Tomlin, A.M. Grandparents' influences on grandchildren. In M.E. Szinovacz (Ed.). *Handbook on grandparenthood*. Westport, CT: Greenwood Press . 1998. P. 159—170. Google Scholar
99. Tudge J. R. H., Lopes R. S., Piccinini C. A., Sperb T. M, Chipenda Dansokho S., Marin A. H., et al. (submitted). Parents' child-rearing values in southern Brazil: Mutual influences of social class and children's development.
100. Tudge J., Hogan D., Lee S., Tammeveski P., Meltsas M., Kulakova N., Snezhkova I., & Putnam S. Cultural heterogeneity: Parental values and beliefs and their preschoolers' activities in the United States, South Korea, Russia, and Estonia. In A. Göncü (Ed.). *Children's engagement in the world: Sociocultural perspectives*. New York: Cambridge University Press. 1999. P. 62–96.
101. Van de Vyver J., and Abrams D. The arts as a catalyst for human prosociality and cooperation. *Soc. Psychol. Personal. Sci.* 9. P. 664–674. <https://doi.org/10.1177/1948550617720275>
102. Van Petegem S., Antonietti J.-P., Nunes C. E., Kins E., & Soenens B. The relationship between maternal overprotection, adolescent internalizing and externalizing problems, and psychological need frustration: A multi-informant study using response surface analysis. *Journal of Youth and Adolescence*. 2020. 49. P. 162–177. <https://doi.org/10.1007/s10964-019-01126-8>.
103. Wu, F., & Qi, S. Longitudinal effects of parenting on children's academic achievement in African American families. *Journal of Negro Education*. 2006. Vol. 75 (3). P. 415–429.

104. Yong S. Park, Bryan S. K. Kim, Justine Chiang and Charlene M. Ju. Acculturation, Enculturation, Parental Adherence to Asian Cultural Values, Parenting Styles, and Family Conflict Among Asian American College. Santa Barbara *Asian American Journal of Psychology*. 2010, Vol. 1, No. 1. P. 67–79.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тренінгова програма «Гармонія в сім'ї»

Актуальність: Сім'я відіграє важливу роль в житті людини. Певний сімейний клімат може як дозволити гармонійно формувати дитину в сім'ї так і дисгармонізувати та травмувати її. Наскільки часто кожен з нас замислювався над тим які методи виховання принесуть користь, а чого краще не робити. Чи настільки важливо привчати наших дітей до певних стереотипів, чи краще допомогти їм пізнавати світ без цих кордонів? Цей тренінг надасть вам змогу ширше глянути на звичні ситуації, власні емоції та способи реагування під час спілкування та навчанням дитини. Допоможе покращити взаємодію аби приносити користь, а не завдавати шкоду.

Програма розрахована на місяць (5 занять). Зустрічі проводяться кожної неділі з 12.00 до 14.00. Учасники – група 10 осіб.

Вік учасників – 22-30 років.

Мета тренінгу – розвиток гармонійної взаємодії з членами сім'ї.

Основні завдання тренінгу:

- підвищення обізнаності щодо гармонійних та дисгармонійних сімей: поняття, їх складові частини;
- діагностика поточного рівня гармонії та її покращення;
- формування навичок ефективної взаємодії в сім'ї .

Структура тренінгу

1. Гармонія та дисгармонія в сім'ї: вступ. Мета - знайомство з групою, занурення до теми.
2. Як керувати власним станом. Мета - оволодіння практичними навичками керування власними емоціями, поведінкою, страхами, стилем спілкування.
3. Як розуміти себе та близьких. Мета - навички калібровки, аналізу та інтерпретації емоцій, поведінки, страхів, стилю спілкування.

4. У мирі зі своєю сім'єю. Мета - розвиток взаємодії з сім'єю.

5. Я в гармонії з сім'єю! Мета - презентація, закріплення сформованих навичок.

Заняття 1. «Гармонія та дисгармонія»

Мета - Знайомство із групою, інформування щодо гармонії та дисгармонії в сім'ї.

Завдання:

- познайомитись із групою та познайомити їх між собою;
- встановити довірливі відносини;
- дізнатися очікування від сьогоднішньої зустрічі та тренінгу загалом;
- сформулювати правила нашої групи;
- сформулювати чітке розуміння понять сімейної гармонії, сімейної дисгармонії та їх структури;
- сформулювати розуміння наскільки гармонія в сім'ї покращує формування та розвиток дитини;

Знайомство (15-20 хв.)

Мета – формування групи, знайомство

Презентує себе ведучий і розповідає як буде проходити тренінг (місце проведення, час початку, час проведення, кількість зустрічей).

- Тепер в декількох реченнях розкажіть про себе і чому вас зацікавив цей тренінг. Висловлюватися можете по черзі, або як вам зручніше.

Очікування (5-10 хв.)

Мета – актуалізувати власну потребу бути тут і зараз, збір інформації для кращої взаємодії з групою.

-Ми з вами трохи познайомились, і я пропоную записати власні очікування від нашої програми на стікерах (квадратний папір з липкою смугою згори) і наліпити їх на ватман. У кінці нашої програми ми до них повернемося і подивимось чи збіглися наші очікування із реальністю. 2 хвилини на

формулювання і нотування і кожен розповість про власні очікування і знайде папірцю місце на ватмані.

Правила групи (10 хв.)

Мета – налагодження відносин у групі.

-Настав час сформулювати правила нашої групи. Кожен може запропонувати власний варіант правила, але з цим правилом повинна погодитись уся група. Їх ми занотуємо і залишимо і на подальші зустрічі.

Якщо протягом зустрічі ви помічаєте, що хтось порушив правило, ви сміливо можете сказати про це людині яка їх порушила. Я, наприклад, пропоную ввести правила про тихий вихід з аудиторії, тобто, якщо треба терміново вийти через будь-яку причину ви не питаєте на цедозволу, а просто виходите нікого не відволікаючи.

«Я знаю що ти...» (15 хв.)

Мета - знайомство, активізація.

Учасникам надається бланк з фразами (читав книгу «Маленький принц», вмію водити машину, погано готую, добре лагоджу із дітьми...). Ваше завдання у броунівському русі (хаотичне переміщення) зустрічатися із іншими учасниками і дізнатися яке твердження вірне для них. Напроти цього твердження пишете ім'я людини. Одна людина – одне твердження. Почали.

Теоретична частина (15 хв.)

Мета - інформування.

Звернімося до поняття гармонійної сім'ї. Гармонійна сім'я – сім'я, що здатна довіряти та підтримувати, конструктивно повідомляти про відмінності та дивитися за межі себе (і найближчих родичів) на ширшу картину. Це означає безперервну роботу та постійні роздуми про дії, які підтримують здоровий зв'язок із сім'єю як із більшою одиницею. Сімейна гармонія не означає відсутності сварок. Це не означає жертвувати собою, щоб бути включеним до більшого цілого, без права голосу чи вибору.

Перегляд відео «"Ключі від щастя" Гармонія в сім'ї. Основні правила щасливої родини».

https://www.youtube.com/watch?v=Z5IO-2lcKiI&ab_channel=%D0%A2%D0%A0%D0%9A%D0%A0%D1%83%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B0

Соціологи склали перелік з дев'яти складових гармонійних стосунків:

- 1) Ніжність та м'якість у відносинах.
- 2) Загальні інтереси та цінності.
- 3) Любов до дітей та інтерес до їхнього життя.
- 4) Здатність піклуватися та відповідати на турботу.
- 5) Чуйне ставлення до потреб та бажань один одного.
- 6) Відсутність бажання панувати.
- 7) Елементи гри.
- 8) Спільні розваги.
- 9) Добре розвинене почуття гумору.

Дисгармонійна сім'я – сім'я яка має розбіжність у системах ціннісних орієнтацій, потреб, мотивів і цілей членів родинної групи.

Вправа: «Чого не вистачає моїй сім'ї» (5хв.)

Мета - навчити правильно визначати те чого не вистачає саме вашій сім'ї.

Матеріали: папір, ручка

Хід вправи:

Перегляньте список та подумайте чого саме з цього не вистачає вашій сім'ї і чому. Отримане запишіть.

Вправа: « Як правильно визначити дисгармонійні складові в сім'ї » (5хв.)

Мета - навчити правильно визначати те чого не має бути у вашій сім'ї.

Матеріали: папір, ручка

Хід вправи:

У нашому житті ми зітхаємося не лише з позитивними моментами, але й з негативними. І кожен з них необхідновід слідкувати та прибрати ті які роблять сім'ю дисгармонійною. Виділяють такі складові дисгармонійних сімей:

- 1) конфлікти між матір'ю та батьком,
- 2) надмірні санкції,

- 3) ігнорування потреб,
- 4) нерозвиненість батьківських почуттів,
- 5) проекція власних інтересів і бажань на дитину,
- 6) винесення конфлікту між подружжям у сферу спілкування,
- 7) проблеми виховання.

Перегляньте список та подумайте чого саме не має бути в вашій сім'ї і чому. Отримані варіанти запишіть.

Вправа «повага» (20 хв.)

Мета – поліпшення навички поваги.

Матеріали: картки з ознаками зневаги

Хід вправи:

Необхіден доброволець. Ви обираєте картку. На ній написані ознаки зневаги. Ваша задача сказати чи проявляються такі ознаки у вашій сім'ї і як можна було б з ними боротися. Далі беруть наступну, по колу.

У повсякденному житті вас завжди поважають оточуючі і розуміють вас вірно? Як ви вважаєте чому? Яким чином ви могли б покращити взаємопорозуміння?

Зворотній зв'язок (20хв.)

– У нас залишилось небагато часу для завершення, прошу висловлюватися по колу. Що нового видізналися сьогодні? Що було цікавим? Що хотілось би розгледіти детальніше?

– Ви молодці, ми з вами сьогодні плідно попрацювали. Наступна наша зустріч відбудеться наступної неділі з 12.00 до 14.00. Питання які з'являться за цей час занотуйте, ми їх розглянемо наступного разу. До зустрічі.

Заняття 2. Як керувати власним станом.

Мета – Оволодіння практичними навичками керування власними емоціями, поведінкою, страхами, стилем спілкування.

Завдання:

- актуалізація знань про емоції;
- навчання щодо розпізнання емоцій, стилів спілкування;

– соціально прийнятні способи прояву емоцій.

Знайомство

Вправа: «Хто?» (30 хв)

Мета - знайомство, об'єктивний опис особи

Матеріали: записи звуків тварин

Хід вправи:

Учасники сідають у коло. Кожному необхідно описати себе усно від імені третьої особи. Наприклад: Віра — невисока жінка 28 років. У неї руде волосся, зелені очі. Вона носить окуляри. У неї гарна фігура. Після короткого опису зовнішності необхідно перейти до опису рис характеру. Інші учасники групи можуть ставити запитання, спрямовані на уточнення деталей, але також запитуючи про третю особу.

Розігрів

Вправа «Природа» (20хв.)

Мета – прояв емоцій, встановлення відносин у групі

Матеріали: записи звуків тварин, картки з тваринами

Зараз я вам вмикатиму звуки тварини. Ваше завдання знайти цю тварину на дошці, а також тварин одного з вами виду: (тигр, собака, лисиця, кінь...).

Основний блок

Вправа: «Емоції» (15 хв)

Мета - підкреслити важливість інтонації у процесі спілкування.

Матеріали: картки з різними емоціями

Хід вправи:

Учасники обирають перевернуті донизу картки з малюнком емоції. Не демонструючи картку іншим, учасник має виразити своєю мімікою емоцію яка на картці. Решта учасників намагаються відгадати яку емоцію намагався зобразити учасник. Далі той хто вгадав демонструє емоцію яка у нього на картці.

Приклад емоцій які можливо використати у вправі: подив, радість, гнів, жаль, впевненість, розчарування, підозрілість, сум, веселість, спокій, байдужість, зацікавленість, ентузіазм, хвилювання.

Вправа: «Банер» (40хв.)

Матеріали: аркуші паперу, олівці, фломастери

Хід вправи:

Ви знаєте що таке банер? Він спрямовий на те, щоб звернути увагу аудиторії на певні проблеми. І найкращим буде той, що чіпає за живе, проникає у душу, викликає емоції. Ви зараз поділіться на групи і кожна розробить власний банер. Візьміть тему, яку вважаєте актуальною, зрозумійте які почуття ви бажаєте викликати у людей і якими засобами ви можете викликати ці почуття.

У вас на це завдання 20 хвилин, потім буде демонстрація.

Після презентацій кожної з команд, обговорення.

Який банер зачепив вас більше всього? Чому? А який менше всього? Чому? Як ви вважаєте що можна змінити, щоб він був більше фективним. Чи легко вам було виконувати завдання? Що було найскладніше?

Вправа: Дихання (10хв.)

Мета - заспокоєння, метод самодопомоги

Часто буває необхідно взяти емоції під контроль і тоді заспокоїтися можна за допомогою дихальних вправ, зараз ми розглянемо декілька.

Таким чином ви оптимізуєте серцебиття та розслабите нервову систему. Це чудовий спосіб контролювати напругу та дуже корисна техніка.

Покроковий опис послідовного дихання

Сядьте, тримаючи спину рівно.

Розташуйте годинник перед собою.

Потрібно вдихнути та видихнути рівно 5 разів за одну хвилину.

Радимо спершу перевірити, наскільки ви можете контролювати дихання.

Якщо вам не вдається обмежитися п'ятьма разами на хвилину, почніть із шести чи семи.

Утім ідея в тому, щоб досягти рівня 5 вдихів і видихів на хвилину. Як тільки ви зможете це зробити, ваше самопочуття значно покращиться.

АБО

При відчутті стресу чи гніву зробіть собі 10-секундну паузу (вдихайте повільно п'ять разів. Тоді постарайтеся розмовляти спокійніше).

Підсумки (5-10хв)

Зараз я прошу вас надати зворотній зв'язок, щодо сьогоднішнього тренінгу.

Заняття 3. «Як розуміти себе та близьких.»

Мета – Розширення навичок аналізу та інтерпретації емоцій, поведінки, страхів, стилю спілкування.

Завдання:

- навчання щодо розпізнання емоцій, стилів спілкування;
- аналіз та інтерпретація емоційного стану, поведінки, страхів, стилю спілкування.

Заняття 4. «У мирі зі своєю сім'єю»

Мета – Розвиток взаємодії з сім'єю.

Завдання:

- навчання щодо розпізнання емоцій;
- аналіз та інтерпретація емоційного стану, поведінки, страхів, стилю спілкування;
- відстежування емоційних реакцій;
- навчання навичкам самоконтролю.

Заняття 5. «Я в гармонії з сім'єю!».

Мета - Презентація, закріплення сформованих навичок.

Завдання:

- розвиток навичок невербального спілкування;
- навчання щодо розпізнання емоцій;
- аналіз та інтерпретація емоційного стану, поведінки, страхів, стилю спілкування.

Аналіз ефективності тренінгової програми визначається завдяки проходженню тесту на початку та після завершення занять.